JOSEP MARIA SALRACH

FORMACIÓ, ORGANITZACIÓ I DEFENSA DEL DOMINI DE SANT CUGAT EN ELS SEGLES X-XII

Els orígens antics

L'arqueologia, molt més que la documentació, ha demostrat els fonaments antics sobre els que basà la seva existència el cenobi santcugatenc. El topònim *Casturm Octavium* i les excavacions efectuades en el recinte del monestir, al claustre sobretot, els anys 1931-36 i 1971, permeten atribuir uns orígenes romans al poblament de l'indret. Foren, segurament, les necessitats de defensa d'aquell punt, en el que es creuaven les vies que anaven de Narbona a Tarragona i de Barcelona a Egara, el que motivà la construcció d'un *castrum*, anomenat Octavià, potser perque fou aixecat en temps d'August (27 a.C.-14 d.C.). Un primer estrat de cendres, descobert per Pere Bosch-Gimpera i Josep Serra-Ràfols, els arqueòlegs de la primera excavació, ha estat interpretat en el sentit de que el *castrum* fou destruït per primera vegada a mitjà segle III, per invasors franco-alamans. Reconstruït a finals del segle III o a principis del IV, el *castrum* degué mantenir la seva funció militar, al menys durant alguns anys. Aquí, segons la tradició, van patir martiri, l'any 304, durant una de les persecucions de l'emperador Dioclecià, els cristians Cugat, Sever, Juliana i Semproniana, que l'Església venera com a sants.

Aquest fet, unit al decret de tolerància religiosa del 313 (edicte de Milà), va fer que durant el mateix segle IV s'eclipsés el valor militar de l'enclavament i s'hi desenvolupés el religiós. Degué ser llavors que en el lloc que la tradició identificava com el del martiri, s'hi bastí una petita construcció funerària, un *martyrium*, on es degueren depositar les despulles de Cugat i els seus companys. Les excavacions realitzades el 1931-36 al claustre del monestir actual posaren al descobert les restes d'aquest primer *martyrium*, i també d'una aula rectangular contigua construïda probablement al començament del segle V. Nombroses sepultures, excavades a l'interior i exterior de l'aula, constitueixen el millor testimoni del caràcter sagrat d'aquelles estructures paleocristianes.

Un nou estrat de cendres, descobert pels arqueòlegs, sembla indicar que l'aula funerària de Sant Cugat fou destruïda per un incendi els darrers anys del segle V o primers del VI. En qualsevol cas, el lloc no fou abandonat sinó reconstruït reaprofitant els materials i el traçat anterior, i afegint-hi un petit absis de planta interior

semicircular ultrapassada i de configuració pentagonal a l'exterior. La basílica així construïda seria d'època visigòtica, de finals del segle VI o principis del VII. Els arqueòlegs de l'excavació de 1931-36 van descobrir en tota l'àrea d'aquelles edificacions nombroses sitges, segurament contemporànies de la basílica visigòtica, el qual van considerar com un indici de que allí hi vivia una comunitat religiosa. La hipòtesi és versemblant, i, com a precedent, ajudaria explicar, si calgués, l'existència d'una comunitat en aquest lloc en època carolíngia.[1]

Els orígens medievals

No sabem del cert quina fou la sort d'aquest centre religiós durant el segle VIII, l'època de domini musulmà. La hipòtesi, plausible, d'una continuïtat del culte podria venir avalada per l'intent, no reixit, de trasllat de les relíquies del màrtir Cugat, que hauria protagonitzat l'abat de Saint-Denis, l'any 778, potser en relació amb l'expedició de Carlemany a Saragossa.[2] El fracàs d'aquesta temptativa militar carolíngia va anar seguida de represàlies contra les persones i institucions que s'hi havien adherit o que es consideraven suspectes d'adhesió. Degué ser llavors, cap el 780, que els sarraïns destruïren les edificacions santcugatenques, diu Abadal, fet al que deu correspondre una capa de cendres que els arqueòlegs van descobrir en els nivells superiors de l'estratigrafia.[3]

Es va cloure així l'etapa que en podriem dir dels orígenes de Sant Cugat, etapa mal coneguda de la que ho desconeixem quasi tot, en particular la funció dels edificis que els arqueòlegs han descobert, tret, és clar, del sentit funerari i de culte al màrtir Cugat. Hom pot imaginar, com dèiem, que els segles VI-VIII hi vivia una comunitat religiosa, però en desconeixem l'entitat. No sabem si es tractava de monjos subjectes a una regla i relativament apartats del món, o de clergues que feien vida en comú, també subjects a una norma, però depenents directament del bisbe i lliurats a tasques diocesanes, com podia ser l'atenció religiosa a comunitats rurals del Vallès.

En qualsevol cas, després de la suposada destrucció dels edificis santcugatencs, cap el 780, es pot pensar en una interrupció de la vida religiosa que no reprendria fins després de la conquesta de Barcelona pels francs, el 801. De fet, fins i tot això és una suposició: el primer testimoni documental de l'existència de vida cenobítica a Sant Cugat data del 878. Ens referim al precepte que el rei Lluís el Tartamut va concedir

1. Jordi AMBROS I MONSONIS, *El monestir de Sant Cugat del Vallès*, Vilassar de Mar (Oikos-Tau), 1981, p. 10-21.
2. Benet de MOXÓ, *Memorias históricas del Real Monasterio de San Cucufate del Vallés*, Barcelona, 1790, p. 2.
3. Ramón d'ABADAL, *Dels visigots als catalans*, I, Barcelona (Edicions 62), 1969, p. 367, i Pere BOSCH-GIMPERA i Josep SERRA-RAFOLS, *Del castrum romano al monastero attuale*, «Rendiconti della Pontificia Accademia Romana di Archeologia», XXXVII, Roma, 1964, p. 313.

al bisbe Frodoí i a la seu de Barcelona confirmant-li drets i possessions- entre les quals «la casa de Sant Cugat i Sant Feliu, al lloc Octavià, amb les aprisions i adjacències i amb totes les seves pertinences tal com l'abat Ostofred té per precepte reial».[4] Per tant, de la història de Sant Cugat dels anys 801-878 no en sabem res per més que poguem suposar que el culte i segurament la vida monàstica hi ressorgiren des de principis de segle.

La que els documents anomenen *domus Sancti Cucuphati* devia ser, els segles IX i X, una basílica i unes dependències anexes producte del reaprofitament dels materials i les estructures anteriors. Tret d'un mur del claustre actual, amb finestres datables del primer terç del segle IX, no hi ha cap altra estructura coneguda d'aquesta època. S'ha de pensar, doncs, en una restauració de la basílica visigòtica i d'altres construccions que seguirien en ús fins el segle onzè.[5]

Durant aquest temps, segons Arcadi Garcia, la *domus* santcugatenca pertanyia a la catedral de Barcelona i els seus comunitaris eren «clergues diocesans, que feien vida comunitària, subjectes jurisdiccionalment al bisbe, i sota una regla». A parer d'aquest historiador, «eren clergues, dels quals hom dubtava si eren monjos o canonges».[6] Efectivament, els documents del cartulari de Sant Cugat, del segle X, parlen de *monasterium*, de l'abat *et eius fratribus* i de la *regula sancti Benedicti*, però també diuen que la potestat és donada als monjos i l'abat *sicut canonica auctoritas iubet*. D'això i del fet, documentalment provat, que el 985 tots els monjos de Sant Cugat eren clergues, sembla que se'n podria deduir que en els seus orígens medievals la comunitat satcugatenca era una comunitat clerical diocesana, de tipus més o menys canonical, adaptada a les necessitats del poblament i l'organització parroquial en un país poc poblat i no ben cristianitzat. Seria el mateix fenomen que Abadal va observar en la restauració eclesiàstica d'Urgell. Aquest mètode, que es pot qualificar de missional, deu remuntar a l'època visigòtica. La novetat dels segles IX i X segurament està en què els bisbes imposaren a aquestes comunitats de clergues la regla de sant Benet potser perque era cohesionadora i s'adaptava a l'àmbit rural.

A partir d'aquesta situació i a mesura que l'organització eclesiàstica i del poblament cristal·litzà, degué guanyar terreny el principio carolingi de la diferenciació entre *ordo monasticus* i *ordo canonicus*. Seria llavors que de manera més o menys imperceptible les comunitats clericals van evolucionar cap al benedictinisme pròpiament monàstic. Segurament Sant Cugat va experimentar aquesta evolució, fins que, empesa per la pròpia vitalitat, va desbordar els límits clericals originaris, va adoptar

4. Ramón d'ABADAL, *Catalunya carolíngia .II. Els diplomes carolingis a Catalunya*, Barcelona (IEC), 1926-1950, p. 70-71.
5. AMBRÓS, *El monestir*, Op. cit., p. 22-23.
6. Arcadi GARCÍA I SANZ, *La noció d'«ordre» en el monasquisme català antic (segles IX-XIII)*, «II Col·loqui d'història del monaquisme català», II, Abadia de Poblet, 1974, p. 35.

l'organització i els mètodes de les abadies benedictines, i va substituir el control episcopal pèl de les autoritats regulars pròpies.[7]

Hom coneix vuit abats d'aquest període: Ostofred, de qui es creu que va rebre un precepte de Carles el Calb vers 875-877, i que figura esmentat en el diploma de Lluís el Tartamut per a la seu de Barcelona, el 878; Donadéu, que està documentat entre els anys 904 i 917; Barceló, que presideix un judici sobre la propietat d'una vinya del terme de Cercedol, el 942; Gotmar, que està documentat com abat entre el 944 i el 954; Landeric Bonhome, que consta en escriptures dels anys 956/957-967; Ponç, que surt esmentat en documents d'entre els anys 969 i 973; Joan, l'abat que morí amb els seus monjos durant l'assalt d'al-Mansur, el 985, i que figura en dinou documents del cartulari, dels anys 973/975 al 984, i Ot, que és el més documentat del període: figura en cent-una escriptures del cartulari entre el 985 i el 1009.[8]

D'aquests prelats s'ha de destacar l'abat Gotmar, que, essent monjo, anà a la cort reial franca de Lluís IV d'Ultramar, a Breisach, on l'agosto del 938 recaptà un precepte per al monestir de Ripoll, un per a Sant Cugat i possiblement un per a la catedral de Vic. Viatger i emprenedor, Gotmar, quan ja era abat, el juliol de 944, tornà a la cort del mateix rei Lluís, ara a Laon, i allí recaptà dos nous preceptes, un per a l'abadia de Rodes i un altre per al clergue Adalbert i els seus germans. Fa l'efecte que aquest Adalbert era canonge de la seu gironina, el qual podria indicar que Gotmar obtingué llavors del rei la investidura episcopal de Girona, vacant per la mort del bisbe Seniofred. Així Gotmar, a qui s'atribueix també l'autoria d'una crònica dels reis francs que hauria regalat al príncep al-Hakam, fill del califa Abd al-Rahman III, seria el primer d'una sèrie de prelats que foren ensems abats de Sant Cugat i bisbes de Girona.[9] L'abat Ot no és menys important. Nomenat després de l'expedició d'al-Mansur, que havia malmès el monestir i el seu patrimoni, el nou prelat encapçalà amb gran empenta l'obra restauradora, d'aquí que en el cartulari del monestir s'hagin conservat tantes escriptures del seu abaciat. El gener-febrer del 986 viatjà a la cort del rei Lotari, a Compiègne, formant part, opina Abadal, d'una veritable ambaixada tramesa pel comte Borrell per a prometre fidelitat al rei i demanar-li ajut en les difícils circumstàncies que afectaven el seu país. Ot aprofità el viatge per a recaptar un precepte per al monestir. Ell fou el segón abat santcugatenc que regí ensems la mitra de Girona, càrrec pel que fou nomenat l'any 995. Participà en l'expedició del 1010 a Còrdova on fou greument feirt morint al retorn.[10]

7. Idem, p. 36-37.
8. Federico UDINA MARTORELL, *El abaciologio del monasterio de Sant Cugat en los siglos X, XI y XII según su «Cartulario»*, «Hispania Sacra», 13, 1960, p. 192-193; AMBRÓS, *El monestir*, Op. cit., p. 293-294, i Anscari M. MUNDO, *Els abats Barceló i Gotmar de Sant Cugat del Vallès*, «Miscel·lània d'homenatge a Miquel Coll i Alentorn», Barcelona (Fundació Jaume I), 1984, p. 155-165.
9. Ramón d'ABADAL, *Els primers comtes catalans*, Barcelona (Vicens-Vives), 1961, p. 273-278, i MUNDO, *Els abats Barceló i Gotmar*, Op. cit., p. 159-161.
10. ABADAL, *Els primers comtes*, Op. cit., p. 332-333 i 335.

El cartulari de Sant Cugat

L'estudi del domini del monestir santcugatenc que aquí presentem s'ha fet amb documents transcrits y regestats per Mn. Josep Rius, i publicats per ell en l'obra *Cartulario de «Sant Cugat» del Vallès,* 3 vols., Barcelona (CSIC), 1945-1947. En el *Cartulario* hi ha 1.391 documents que abracen el període comprès entre el anys 875/877 i 1249, o millor dit, entre el 904 i el 1249, si es té present que el document 1 és el precepte de Carles el Calb que no s'ha conservat i del que només se'n tenen referències molt posteriors. L'edició de Mn. Rius es basa, sobretot, en el cartulari de Sant Cugat, del segle XIII, que es conserva a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, si bé, com el propi historiador assenyala, a fi d'«esgotar totes les notícies i documents que es poguessin trobar», va confrontar i completar aquella font amb còpies manuscrites i documents originals d'aquell i d'altres arxius.[11] Per a la indentificació, generalment laboriosa i problemàtica dels topònims, ens hem servit del volum d'índex, volum IV del *Cartulario,* el·laborat per un equip dirigit per Frederic Udina i publicat a Madrid l'any 1981.

Aquest estudi del domini de Sant Cugat, que voluntàriament limitem als segles X-XII, s'ha fet amb 1.233 documents dels quals 979 afecten directament a la formació, expansió, administració i defensa del patrimoni terrer i dels drets i censos de Sant Cugat. El grup més important el formen les escriptures de donació, 545, que són donacions, testaments que contenen llegats al cenobi i execucions testamentàries. Les més nombroses són les donacions simples, subdivisibles al seu torn en donacions plenes, donacions amb reserva d'usdefruit i donacions en les quals, a més de la retenció del domini útil del bé donat, s'obté del cenobi l'usdefruit d'un altre bé. En les donacions amb reserva d'usdefruit es fa constar que la retenció és per la vida del donant o per dues o tres generacions, però no falten els documents en els que la retenció de l'usdefruit és a títol hereditari, sense limitació de temps. Els censos que els donants s'autoimposen a vegades semblen tenir un caràcter bàsicament simbòlic, de reconeixement (1 lliura de cera, 1 parell de capons), i a vegades un caire més netament econòmic (delme, tasca), però mai o quasi mai són censos onerosos. Els donants pertanyen als estaments socials més diversos: hi ha comtes, bisbes, clergues, nobles, burgesos i pagesos, si bé els nobles i els pagesos semblen ser predominants. Tots invoquen raons piatoses, però és clar que les raons piatoses no exclouen les econòmiques, com tot seguit veurem, ni tampoc les polítiques, i militars, com és el cas dels comtes, interessats en fer participar els abats santcugatencs en la tasca de colonització i defensa de la frontera del Penedès. El normal és que les donacions s'adrecin a la casa de Sant Cugat, en general, però, sobretot el segle XII, no és estrany trobar donacions a l'obra (del campanar, del claustre), l'almoina o la sagristia del

11. Mn. José RIUS, *Cartulario de «Sant Cugat» del Vallés,* Barcelona (CSIC), I, p. LXVI-LXX. Més endavant CSCV.

monestir. De les donacions a l'almoina n'hi ha que són clarament documents de previsió social: el donant es reserva el dret a ser ajudat per l'almoiner quan ho necessiti o, més encara, en virtut de la donació, es constitueix com una mena de vitalici, i el donant passa a ser alimentat i vestit per l'almoiner, poguent continuar residint a casa seva en uns casos o en dependències del monestir en altres. Sembla evident en aquests casos que es tractava d'individus i matrimonis d'edat avançada i sense fills en els que poguer-se recolçar. Es així como els monjos santcugatens acomplien amb el deure d'ajudar als pobres i als desvalguts que la Regla prescriu. Menció a part mereixen les donacions que fan els pares en motiu de l'oblació de fills al monestir perque hi professin com a monjos. En el cartulari hi ha una bona mostra de documents d'aquesta mena, quasi tots del segle XII. Estratificació social al marge, els donants poden ser agrupats en tres categories per ordre d'importància numèrica: matrimonis amb fills o sense, individus sols (en aquesta categoria incloïm els testaments i les execucions testamentàries) i dones, segurament vídues, amb fills.

En el capítol de les adquisicions, després de les donacions, venen 118 permutes i 101 compra/vendes. Tot això, és a dir, les 545 escriptures de donació que acabem de presentar, més les 118 permutes i les 101 compra/vendes, 764 documents en total, constitueix la font essencial per a estudiar el procés d'adquisició dels béns i drets del domini santcugatenc els segles X-XII, la naturalesa d'aquests béns i la seva dispersió geogràfica. Tota manera, també és veritat que cada grup de documents aporta informació pròpia, diferent dels altres. Permutes i compra/vendes, 219 escriptures, a diferència de les donacions mostren les àrees cap a les quals voluntàriament s'estenia la política d'expansió territorial dels abats: les zones en les que es considerava convenient fer inversions i aquelles que eren sacrificades en profit d'altres. Les compra/vendes, més que les permutes, sembla que secundàriament també ens apropen a les necessitats monetàries de la gent. En aquest sentit potser no és debades anotar que un elevat percentatge de vendes de terres al monestir correspon a vendes efectuades per dones, segurament vídues, acompanyades o no dels seus fills.

Al capítol de defensa del béns i drets del monestir correspon un conjunt, molt ric, de 137 documents, que compren definicions, sentències i alguna convinença particular. Aquestes escriptures tenen un interès primordinal per a l'estudi de l'evolució dels grups dominants de la societat feudal. En primer lloc mostren com l'exercici de funcions de poder, la possessió de feus (castells, torres, quadres, dominicatures) i la percepció de rendes jurisdiccionals i territorials, en recompensa de serveis de caire militar, al cap de dues o tres generacions de transmissió hereditària, porta indeclinablement cap a l'apropiació en el sí de les famílies de la noblesa. Però, per evitar la independització dels seus vassalls, tots ells membres de la noblesa, l'abat està mal armat. Sovint ha de recòrrer a la justícia, per acabar negociant i pagant, és a dir, recomprant els drets alienats. En segon lloc, els documents mostren que el procés es gesta a dins, és a dir, que és propi del sistema feudal per quant els petits o grans

nobles que el protagonitzen són descendents d'homes emprenadors que algunes generacions enrera s'havien establert en terres del domini monacal per a exercir-hi funcions de comandament al servei de l'abat. En tercer lloc, aquestes escriptures ens posen en contacte amb la rapinya feudal, és a dir, les extralimitacions comeses per alguns nobles vassalls de l'abat sobre pagesos tenents del monestir, consistents en la percepció de taxes indegudes, robatoris i violència física, i també ens parlen dels damnatges ocasionats per nobles veïns. El fenomen no es propi del domini de Sant Cugat sinó que és coincident, en el temps, en molts altres indrets de Catalunya. Passa, sobretot, la segona meitat del segle XII, consisteix, en essència, en la creació de senyories dintre de la senyoria (l'abat ha de pagar, en uns casos, i pactar en altres, consentint, de fet, en que alguns dels seus nobles vassalls consolidin les seves posicions de poder i un elevat grau d'independència) i, per tant, diriem, cronològicament, que és la segona edat de la senyoria jurisdiccional.

D'entre els documents estudiats n'hi ha 64 que, com els anteriors, són d'interes preferent per a la història social. Els denominarem contractes agraris, tot i que els historiadors del dret i de les institucions potser preferirien dir-ne precàries, denominació emprada, de fet, en alguns documents. El nostre propòsit al classificar-los així és diferenciar-los, en el possible, de les donacions amb reserva d'usdefruit, també dites precàries. Mentre en aquest cas la iniciativa, al menys formalment, sembla venir de «baix» (és el pagès, el clergue o el magnat qui dóna al monestir la terra –o la casa o el molí– tot retenint-ne l'usdefruit i obligant-se a satisfer un cens), en el cas dels 64 documents qualificats de contractes agraris, l'impuls ve de dalt: és l'abat qui actúa donant la terra, la casa o el molí a canvi de que qui ho rep pagui un cens, que deu ser més gran (quart, quint) o més petit (tasca, delme), segons si la terra «donada» està en explotació i dóna bon rendiment o és erma i cal posar-la en conreu. En aquest sentit els contractes agraris acostumen a ser molt explícits, perque n'hi ha que són, clarament, «donacions» *ad populandum* en les que es precisa que s'ha de poblar la terra, edificar cases i construir molins, i a vegades fer-hi obres de defensa. Es més evident encara que, en molts casos, el contracte no es fa directament d'abat a pagès sinó d'abat a petit senyor o potent pagès (on està la diferència?) per tal que aquest sigui l'encarregat d'establir conreadors a la terra, repartir-la en tinences, fer-hi construir masos, percebre-hi rendes i lliurar a l'abat la part de la collita, la quantiat de producte o el diner que s'hagi acordat en el contracte.

Quan la terra ja és poblada i en explotació, i la superficie «donada» és superior a la força de treball d'una família (donació, per exemple, de diversos masos) és potser més evident encara que el contracte persegueix la creació d'una figura intermèdia entre l'abat i els pagesos que segurament abans no existia, i que pot respondre a la imatge del batlle. De fet, hi ha documents que parlen de batlles i batllies; algun, concretament, és de «donació» d'una batllia, i en un cert nombre d'escriptures hi figura el braçatge com una renda pròpia dels batlles o de petits senyors que semblen fer una funció més o menys equivalent. Així mateix fa l'efecte que la comparació

entre contractes agraris mostra diferències significatives en els taxes de sostracció de manera que, en uns casos, podria tractar-se de rendes satisfetes per pagesos que explotaven directament la terra i, en altres, de rendes satisfetes per senyors mitjans, aquells que se situaven en posició intermèdia entre els pagesos i l'abat, i feien d'administradors en nom d'aquest. En el primer cas les rendes semblen ser més fortes, amb predomini de les altes a parts de fruits. Per simple comparació, podriem dir que, en general, els censos més baixos eren els que s'autoimposaven les famílies (generalment pageses) de les que parlàvem en tractar dels documents de donació amb reserva d'usdefruit. Aquí el cens podia ser 1 lliura de cera o 1 parell de capons, prestació que devia tenir un valor més aviat simbòlic, de reconeixement.

Els contractes agraris fets a famílies pageses com més va més tenen les característiques de les escriptures d'establiment emfitèutic baixmedieval. I això és particularment exacte quan el bé «donat» és una explotació completa, formada per casa i terres, que els documents comencen a anomenar mas al menys a principis del segle XI. A nivell documental, els masos apareixen més sovint com més avança la centúria i un moment arriba, el segle XII, en que ja són omnipresents arreu del domini santcugatenc. Els contractes que els afecten distingeixen curasoment entre la casa i les terres circumdants, conjunt a vegades designat amb el mot *manedia* o *casalaticum*, pel qual el pagès establert no satisfeia res o només un cens fixe, de valor simbòlic, i les vinyes i terres de conreu per les quals se satisfeien censos a parts de fruits que oscil·laven entre la tasca (onzena part) i la meitat de la collita. Aquestes «donacions» o establiments es fan amb caràcter hereditari; es precisa que el mas y la terra s'hauran de transmetre íntegrament, sense divisió (*indivisibiliter*), de pares a fills, o més exactament, a un dels fills, el que els pares escolleixin; i així generació rera generació. Aquest principi de la indivisió i de l'herència en profit d'un sol fill ja figura imposat per l'abat en contractes del segle XI. Durant el segle XII les normes es fan més precises, sovint s'indica que els pagesos hauran de fer residència al mas (*estantes* diuen els documents) i estar personalment lligats als seus senyors, els abats. El mot *solidi* ho indica. Es clar, en els contractes de tot el període estudiat, no hi falta la prohibició d'escollir o proclamar altre senyor més que l'abat i els seus successors. Així es buscava de mantenir les terres de domini en continua explotació i els pagesos subjectes a l'abat. Els vincles de dependència no eren, però, indisolubles. Alguns contractes del segle XII preveuen que el pagès pot vendre i subestablir el mas i la terra entre consemblants, salvats, això sí, els censos que s'hauran de segir satisfent a l'abat. Fins i tot, alguns contractes del segle XII contenen ja la típica clausula de la fadiga, pròpia de l'emfiteusi: l'abat es reserva el dret de trenta dies o menys per a comprar al seu tenent el domini útil de l'explotació si aquest el posa en venda.

De tot això hi ha testimonis fefaents en el cartulari, entre les escriptures del segle XII: un grup relativament nombrós de documents (que no hem comptat) són contractes agraris i vendes fetes entre particulars, segurament pagesos, de terres o finques de les que es diu que són alou del monestir. En el cas de les vendes és de

remarcar que el venedor fa anotar en l'escriptura el cens que el comprador s'haurà d'encarregar de seguir pagant al monestir. Entre aquests documents que il·lustren la força dels drets de la pagesia sobre la terra n'hi ha algun que pot semblar sorrprenent: es tracta de pagesos que venen el domini útil de la seva explotació al seu senyor, l'abat. Es el que en dèiem exercici del dret de fadiga, mot, per cert, que no surt –ens sembla– a la documentació analitzada. No hi surt el mot però sí el contingut. De fet, ho dèiem abans: tampoc hem trobat la paraula emfiteusi però els contractes en prefiguren el contigut. Per no faltar-hi components, tampoc ni falta, des de principis del segle XI, el dret d'entrada.

Com distingir una «donació» a cens o establiment agrari d'un de militar? Una tinença rural més o menys pre- i para-emfitèutica d'una tinença feudal, de caire militar? Potser no hi ha frontera o és molt imprecisa. Nosaltres hem comptat 66 contractres agraris i 8 infeudacions o encomanacions feudals, però no estem gaire segurs de la classificació. Entre els contractes n'hi ha, dèiem, d'atorgats a petits nobles o a potents pagesos que hauran de jugar un paper intermedi entre el ras pagès i l'abat. Les seves funcions deuran ser ensems polítiques (defensa i manteniment de l'ordre públic) i econòmiques (administració i percepció rendal). Amb tot, aquests contractes els hem classificat d'agraris perque posen l'accent en la terra i la renda. En canvi, els 8 documents, que hem denominat infeudacions o encomanacions i que, de fet, també són contracts, tenen més marcadament una significació político-militar. L'abat encomana un castell o una torre, es clar que amb drets, terres i rendes, a vegades designades globalment com a castellania o castlania, però allò que és més distintiu són els deures feudals que haurà d'assumir el feudatari: serveis militars, judicials i cortesans. Els feudataris, cavallers i dames de la noblesa, després de la investidura, presten jurament de fidelitat a l'abat, amb tots els requisits propis d'aquestes cerimònies, i en una llengua llatina penetrada de catalanismes. D'aquests i altres documents que hem treballat, sobretot definicions, judicis i convinences, es dedueix que els segles X-XII Sant Cugat va tenir drets, generalment la senyoria eminent, almenys sobre vuit castells i cinc torres de la frontera del Penedès, distribuides per les comarques del Baix Llobregat, Anoia, Alt Penedès i Baix Penedès. Al Baix Llobregat el *castrum* de Castelldefels, documentat en el nostre dossier els anys 1178 i 1179; a l'Anoia, els castells de Masquefa (998, 1123, 1193) i Clariana (1012, 1010-53, 1058, 1084, 1104, 1114), una torre a Capellades (1096) i la torre Bedorch, de Piera (1186, 1188); a l'Alt Penedès, el castell de Gelida (permutat per de Masquefa el 998) i les torres de Moja (1011, 1187), Susanna (1109) i Monistrol (1125); i al Baix Penedès, els castells d'Albinyana (1011, 1040, 1069, 1178, 1180, 1181, 1191, 1194), Santa Oliva (1012), Sant Vicenç (1082, 1088, 1098, 1160) i Calders (1037, 1160, 1181, 1199).

Finalment el corpus documental que treballem compren tres capbreus i tres escriptures d'empenyorament, entre les quals una del 1097 per la qual el comte Ramon Berenguer III de Barcelona obté de l'abat Berenguer un crèdit de quaranta

lliures de plata menys deu sous que es proposa invertir en la lluita contra els sarraïns en terres de Tortosa-Amposta. En garantia ofereix quatre molins, dos del Soler y dos del Clot. Els capbreus són dos inventaris dels anys 1117 i 1155 de masos i censos de Santa Cugat en els termes del castell de La Guardia (Anoia), i una requesta de l'honor de Ruscadela, a les Palautorderes (Vallès Oriental), de l'any 1200.

El tractament de les dades

Podríem entrar en més detalls sobre el contingut dels documents del cartulari, una font extraordinària per a estudiar les mutacions de la societat catalana de la primera edat feudal, però no és aquest el lloc de fer-ho. En les ratlles que seguiran ens cenyirem a exposar, de manera ensems quantitativa i descriptiva, la formació i expansió del domini santcugatenc, les fases evolutives i la geografia de les propietats. A mesura que la documentació ho permeti i requereixi, estudiarem també l'administració i defensa d'aquest domini. Com és lògic, una part de la toponímia medieval continguda en el cartulari no té exacta correspondència en la toponímia actual i és molt difícil d'identificar pel lector no especialitzat. A fi de facilitar la comprensió de la geografia per la qual s'estenien les possessions del monestir, prescindirem de les coordenades de l'època (el comtat, la parròquia, el castell i lloc) i, en el possible, empraren les referències avui més habituals, el municipi i la comarca, tot i l'evident inexactitud històrica que això suposa.

Des del punt de vista quantitatiu, l'estudi del domini planteja alguns problemes insolubles, comuns als estudis de temàtica i època similar. Ens referim, sobretot, al fet que els documents ens informen dels llocs per on s'estén el domini, però no diuen res d'extensions de terres i riquesa del sòl agrícola. Davant d'aquesta manca d'informació, com aprofitar les dades dels documents i bastir una imatge, al menys distorsionada possible, del domini santcugatenc? Admetent que l'exactitud és impossible, però l'aproximació probable, emprarem el mètode quantitatiu per dos camins diferents, el qual ens haurà de permetre afinar més en el diagnòstic. D'una banda comptarem tipus de documents (donacions, permutes, compres) per fraccions de 25 anys i per segles. L'objetiu serà copçar l'evolució i les tendències. D'altra banda intentarem entrar en el contingut dels documents i comptar les operacions plurals que sovint contenen: un document de donació, per exemple, pot contenir, de fet, diverses donacions de terres poc o molt importants situades en llocs diferents. Com compatar-ho? A aquest nivell els càlculs són veritablement difícils i, sens dubte, molt inexactes. Amb tot no hi hem renunciat. El procediment ha consistit en comptar «adquisicions» (de donació o de compra) a partir dels llocs on es produeixen. Així, per exemple, quan un document de donació (o de compra) conté donacions (de terres, cases, alous, horts, molins) en quatre termes (de pobles, parròquies o castells) diferents, hem considerat que, de fet, el monestir feia quatre adquisicions diferents, i així ho hem comptat. Per contra, quan les «adquisicions»

(per donació o compra) plurals (cases, camps, horts, molins) contingudes en un sol document eren de béns d'un sol terme les hem comptat com si fossin una sola adquisició. Filar més prim planteja més problemes que solucions i no oferia més garanties d'aproximació. A la fi, repetim-ho, el nostre propòsit és reconstruir de manera simplement aproximada el procés de formació, gestió i defensa del domini santcugatenc, com en una successió d'imatges simplement esbossades. Així, doncs, les estadístiques que seguiran s'han de prendre com a merament indicatives.

El domini en el segle X

No tenim notícies sobre les propietats de Sant Cugat el segle IX, però hem de suposar que eren poca cosa. Les xifres mostren que la gran empenta en la formació del domini es donà el segle X. Res més i res menys que el 40% dels documents relatius a adquisicions (donacions i compres) dels segles X-XII se situen en aquest segle X. D'un total de 646 documents (545 de donació i 101 de compra/venda), 259 (215 i 44) corresponen al segle X. El cartulari, que, tot sigui dit, fa l'efecte de ser una font incompleta, registra un nombre creixent de documents relatius a adquisicions durant la centúria: 7 el 900-925, 18 el 926-950, 71 el 951-975 (fins aquí tot documents de donació) i 163 el 976-1000 (119 de donació i 44 de compra). Fa l'efecte que en cap període de la seva història el monestir va rebre tantes donacions i va fer tantes compres com en aquest darrer quart del segle X, en temps de l'abat Joan i, sobretot, l'abat Odó.

Deixem ara de comptar documents. Llegim-los, comptem adquisicions (més nombroses) i localitzem-les. Les estadístiques, tot i el marge d'error de què parlàvem, resulten ben eloqüents. Sant Cugat, per damunt de tot, és un monestir vallesà, sobretot del Vallès Occidental: 110 adquisicions (85 per donació i 25 per compra) el segle X en aquesta comarca, i 70 (67 i 3) al Vallès Oriental. Ja llavors devia ser el principal monestir del comtat de Barcelona, cridat a jugar un paper notable en la colonització i defensa de les terres de la frontera, al Llobregat i al Penedès: 75 adquisicions (61 per donació i 14 per compra) al Baix Llobregat i 23 (21 i 2) a l'Alt Penedès. L'expansió per altres comarques el segle X presenta índexs molt menors: 7 adquisicions a l'Alt Camp, 5 al Barcelonès, 3 a l'Anoia, 1 al Maresme i 1 al Garraf. A nivell comarcal la geografia del domini ja queda aquí ben perfilada. La lectura dels documents conté, però, més ensenyaments. El principal és que els abats dels anys 976-1000 van abocar els seus esforços personals cap a l'adquisició de terres, cases i molins; rompuda d'erms i construcció al Vallès Occidental, en zones properes al monestir, sens dubte per la riquesa del sòl agrícola vallesà i per la facilitat de control que la proximitat oferia. Referent a aquells anys hem comptat 44 documents de compra/venda i 55 de permuta, la major part relatius al Vallès Occidental on hi hagué 25 adquisicions per compra i 46 per permuta. I aquesta darrera xifra ens sembla enormement reveladora si es compara amb les fornides per altres comarques:

8 *adquisicions per permuta* al Vallés Oriental, 8 al Barcelononès, 9 al Baix Llobregat, 5 a l'Alt Penedès i 1 a l'Anoia.

Quins eren els llocs privilegiats per la generositat dels fidels i la voluntat dels abats? Al Vallès Occidental, l'actual municipi de Sant Cugat, amb Valldoreix, concentrava el major nombre d'adquisicions (49 *entre donacions, compres i permutes*), seguit de Ripollet (41), Montcada-Reixac (23), Cerdanyola (16), Castellar (9), Palau de Plegamans (6), etc. Al Vallès Oriental, Granollers –de fet l'agregat de Palou– anava al davant (21 adquisicions) seguit de Les Franqueses –Llerona, Corró, Marata– (9), Mollet –Gallecs– (8), Vilanova de la Roca (8), Montornès (6), Lliçà (5), etc. Al Baix Llobregat, hi havia, al capdavant, Cervelló –Santa Creu, La Palma– (32), acompanyat de Gavà –Eramprunyà– (29), Vallirana (7), Sant Vicenç dels Horts (5), Sant Boi (4), etc. A l'Alt Penedès el major nombre de propietats sembla que es concentraven a Olèrdola (17 adquisicions). Pot semblar sorprenent, però, com ja dèiem abans de les comarques, al nivell més precís dels termes municipals, la geografia del domini santcugatenc el segle X ja té quelcom de definitu: amb petites variacions, els segles XI i XII el monestir creixerà sobre les mateixes bases del segle X, o del darrer quart del segle X, per ser més exactes.

Es pot ser més precís? Evidentment, es pot dir alguna cosa dels actors dels documents i de la naturaleza dels béns adquirits. Quant a la posició social dels donants, fa l'efecte que als documents hi ha una representació força completa de l'espectre social de l'època: petits, mitjans i grans propietaris, segurament amb predomini dels dos sectors darrers. No hi falten comtes, vescomtes i bisbes, entre els donants. Així mateix els sacerdots, els matrimonis i les dones vídues, amb fills o sense, són donants molt nombrosos. Moltes donacions són testamentàries, és a dir, disposicions que coneixem per testaments (que hem comptat com a documents de donació –ho són a efectes de l'estudi del domini santcugatenc–) a per execucions testamentàries. Una proporció, com més va més elevada, és de donacions amb reserva d'usdefruit, per la vida del donant o per a ell i la seva descendència durant dues generacions o indefinidament. En general el donant que utilitza aquesta clausula de reserva d'usdefruit s'obliga ell i obliga els seus descendents a satisfer la tasca (onzena part de la collita) al monestir. Però hi ha variables: hi ha qui s'obliga a *pagar el quart, cens llavors potser excepcional*; el delme i la tasca; deu sous, etc. Es interessant d'observar que hi ha donant que s'obliga a satisfer un cens anual segurament baix però que deixa als seus hereus el deure de pagar-ne un de feixuc: la tasca per vida del donant i la meitat per la descendència, cens d'unes vinyes donades el 992; dues «solidatas» *els pares i la tasca els fills en una donació* del 997, etc.

Quant als béns donats, comprats i permutats, hi ha de tot. El més freqüent són terres –suposem camps de cereal–, vinyes i horts, però no hi falten tampoc cases, corrals, molins, llinars, arbres, eines, bestiar, *insulae*, etc. La paraula alou, o a vegades heretat, sembla designar sovint una pluralitat d'aquests elements associats:

generalment terres i vinyes. Menció a part mereixen els molins, els ginys agrícoles més complexos de l'época. Sant Cugat va obtenir molins per donació a Cervelló, Ripollet i Caldes de Montbui, i en va adquirir per permuta a la banda de Montcada-Reixac o Ripollet i a Lavit. A destacar que vora les aigües del riu Ripoll, al seu pas per Ripollet, fa l'efecte que Sant Cugat hi va arribar a tenir una important concentració de molins, els fonaments de la qual es devien establir aquest segle X. Entre les adquisicions hi ha també esglésies de Cervelló i Vallirana, donades pel bisbe de Barcelona, i un castell: el magnat Ennecó Bonfill va permutar amb l'abat Odó el castell de Masquefa (Anoia), amb l'església i parròquia de Sant Pere, i propietats de l'Alt Penedès, Barcelonès, Vallès Occidental i Vallès Oriental, pel castell de Gelida amb la seva església, delmes i pertinences. Amb aquesta adquisició del castell de Masquefa, l'any 998, el monestir encentava la seva expansió per la comarca de l'Anoia que completaria els segles XI i XII.

Entre la documentació examinada hi ha dos documents que podriem denominar contractes agraris, un dels quals, el primer, és clarament una carta precària. Efectivament, consta que l'any 984 l'abat Joan i els monjos de Sant Cugat van rebre una petició (*per precaria*) formulada per un matrimoni, i que atenent a ella van fer carta precària donant als sol·licitants casa, terres i arbres, alou del monestir que els propis obtentors havien construit i cultivat. La donació es feia amb caràcter hereditari i amb dret de venda, però amb la obligació de satisfer sempre la tasca al monestir. Com una mena de dret d'entrada, els obtentos van donar la meitat del molí que havien construït a Saltells (Cerdanyola), en terra alou de Sant Cugat. A destacar que la tasca, esmentada en aquesta carta precària i en les donacions amb reserva d'usdefruit, sembla ser el cens més comú, i per tant la fòrmula habitual d'explotació de les terres del domini de Sant Cugat. Es clar, tota regla té la seva excepció: l'any 989, l'abat Odó va donar a un particular, i amb caràcter hereditari, una terra amb arbres, casa i cort a Lliçà d'Amunt (Vallès Oriental), a canvi d'un cens anual d'un parell de gallines sense cap altra prestació ni dret d'entrada. Tanmateix, caldria saber si la terra amb arbres no era simplement la quintana del mas o casa –el camp o terra de l'entorn de l'edificació–, amb la qual cosa aquest cens fixe i baix resultaria ja normal, prefiguració dels censos dels contractes agraris dels segles XI i XII, on es fa distinció entre els censos per la casa (fixos i baixos) i els censos per les terres de conreu (alts i a parts de fruits).

Qui vulgui obtenir una instantània del domini de Sant Cugat a finals del segle X pot llegir el precepte que el rei Lotari donà a precs de l'abat Odó confirmant al monestir en tots els seus béns i concedint-li la immunitat i la lliure elecció d'abat.[12] El diploma, del que n'hi ha dues còpies del segle XII, a l'ACA, fou redactat a Compiègne el gener-febrer del 986. El propòsit de l'abat al recaptar-lo fou el de fixar

12. Ramón d'ABADAL, *Catalunya carolíngia .II. Els diplomes carolingis a Catalunya*, Barcelona (IEC), 2 vols., 1926-1950, p. 194-200.

jurídicament les propietats i drets del cenobi que, arran del saqueig d'Almansur (juny-juliol del 985), en part havien quedat sense títols jurídics que les justifiquessin. Per nosaltres és un document extraordinari que completa la informació de les escriptures particulars que fins aquí hem estudiat i proporciona dades sobre qüestions que aquests documents no tracten: així, per exemple, consta que un comte de nom Sunyer, difunt, va concedir i atermenar l'alou de l'entorn del monestir; que Sant Cugat posseïa els castells de Castelldefels (Baix Llobregat) i Clariana (Argençola, Anoia), i que percebia delmes i primícies de nombroses esglésies que posseïa. Es tractava, fonamentalment, de les esglésies de Sant Vicenç de «Cercedol» (Sant Cugat); Sant Feliu de Vilademilans (Sant Quirze de Terrassa); Sant Esteve de «Palatio Auzit» (Ripollet); Santa Maria i Sant Pere de Castelldefels; Sant Llorenç del Munt; Sant Esteve de Castellar; Santa Creu, Santa Leda i Sant Silvestre de la vall de Cervelló; Santa Maria i Sant Esteve de Palautordera; Santa Eulàlia i Sant Genís de Tapioles (Vallgorguina); Sant Genís «ad ipsum Fallium» (l'Ametlla); Sant Martí, prop de Sant Miquel del Fai; Sant Feliu de Codines; Sant Martí d'Argentona; Santa Maria de la Pobla de Claramunt; Santa Maria d'Igualada; Sant Esteve de Castellet; Sant Pere d'Aiguaviva; les esglésies del castell de Clariana; l'església de Santa Oliva i la cel·la de Santa Maria i Sant Joan del castell de Subirats. Observis en aquesta llista el predomini d'esglésies vallesanes juntament amb la dispersió per les mateixes comarques i llocs per on sabem que s'estenia el domini santcugatenc, el qual permet suposar que una part de les donacions piatoses que el cenobi va rebre el segle X van poguer ser obtingudes per la mediació d'aquests temples. D'altra banda, aquesta vintena de temples depenents de Sant Cugat sembla corroborar aquella idea d'Arcadi Garcia de que en els seus inicis la *domus* santcugatenca podia haber estat la seu d'una comunitat de clergues diocesans que tenien cura d'una part de les parròquies de la diòcesi barcelonina. La tasca dels monjos-clergues de Sant Cugat imaginem, doncs, que devia tenir un fort contingut missioner i restaurador en un país poc poblat, que vivía un procés de colonització –sobretot a la frontera del Llobregat i del Penedès– i de construcció de la xarxa parroquial i castral. No deixa de ser significatiu que en aquesta tasca comtes i abats anessin de costat: ja hem esmentat que un comte Sunyer va donar l'alou on es trobava enclavat el cenobi. Ara s'ha d'afegir que un comte anomenat Gaufred va donar a Sant Cugat les esglésies de Santa Maria i Sant Esteve de Palautordera amb delmes i primícies, i sense tribut, i el comte Borrell, les esglésies de Santa Creu, Santa Leda i Sant Silvestre de la vall de Cervelló, també amb delmes i primícies.

Ara, abans de cloure amb l'estudi del domini el segle X, ja estem en millor posició per a preguntar-nos de què vivia la comunitat santcugatenca. A tenor dels documents, la resposta sembla fàcil: dels pagaments rendals, es a dir, de la propietat, que ja abans hem estudiat (censos a parts de fruits com tasques, delmes, quarts, meitats; i censos fixos en gallines i diner), i de càrregues públiques. D'aquestes n'hi havia de creades per al manteniment del clergat i vinculades a les esglésies: els delmes

i les primícies. Segurament el delme fou una creació dels carolingis que bisbes i comtes introduiren als comtats catalans. N'acabem de veure uns indicis. Però el precepte del rei Lotari conté també informació indirecta sobre càrregues públiques de caràcter civil quan, en concedir a l'abat santcugatenc la immunitat, li atorga el ple dret d'administrar justícia i cobrar els tributs acostumats a tots els homes del seu domini.

El domini en el segle XI

Després de l'abadiat d'Odó (985-1010), segons Antoni Pladevall, set abats se succeïren en el regiment del monestir el segle XI: Guitard (1010-53), Andreu Sendred (1051-63), Guillem de Cervelló (1064), Otger Domnuç (1064), Andreu Riculf (1065-86), Pere (1087-89) i Berenguer Folc (1091-1104).

Les xifres de què disposem mostren una tendència decreixent en les adquisicions per donació, que es complementen i pugen una mica a final de segle amb les compres. Comptem primer els documents, i comparem-ho amb les xifres de la centúria anterior. Tenim 188 documents d'adquisició (153 de donació i 35 de compra) per tot el segle XI (29%), en front de 259 del segle X (40%). La tendència, dèiem, és decreixent en les escriptures de donació: 72 documents d'adquisició (58 de donació i 14 de compra) el 1001-1025, 38 (34 i 4) el 1026-1050, 38 (33 i 5) el 1051-1075 i 40 (28 i 12) el 1076-1100. Comparativament diriem que la generositat dels fidels sembla haver minvat, però això pot obeir a raons extrareligioses lligades al procés de feudalització: en la mesura en què els feudalime suposa l'establiment de vincles de dependència entre els homes, podriem dir que la societat disposa menys lliurement dels seus béns. Les iniciatives dels abats cara a ampliar el patrimoni monacal i a estendre'l per unes zones en detriment d'altres, tan importants a finals del segle X, segueixen a principis del segle XI, però també decreixen durant la centúria. Tenim 44 documents d'aquesta mena (30 permutes i 14 compres) pels ansy 1001- 1025, 21 (17 i 4) per 1026-1050, 8 (3 i 5) per 1051-1075 i 14 (2 i 12) per 1076-1100. Semblaria com si el domini santcugatenc, després de les importants i ràpides adquisicions de la segona meitat del segle X, el segle XI hagués conegut un procés més aviat de consolidació i ampliació.

Si deixem ara de comptar documents i en llegim les dades internes, segurament obtindrem notícies quantitatives i geogràfiques que ens permetran veure-hi més clar. Quines són les comarques en les que es produeixen més adquisicions i les que menys? Quantes adquisicions? Persisteixen les orientacions del segle X? El Vallès Occidental continua essent la comarca on es registren més adquisicions: 73 (63 per donació i 10 per compara). Després, i per ordre decreixent, les xifres són 42 (34 i 8) al Vallès Oriental, 31 (18 i 13) a l'Anoia, 21 (19 i 2) al Baix Llobregat, 21 (20 i 1) al Barcelonès, 16 (15 i 1) a l'Alt Penedès, 7 (6 i 1) al Maresme, 3 al Garraf, 2 al Baix Penedès, 1 al Gironès i 1 a la Selva. Les xifres que acabem de presentar indiquen o

corroboren allò que ja sabiem: Sant Cugat és, sobretot, un monestir vallesà, que té una presència notable a les fronteres del comtat barceloní: Baix Llobregat i Penedès. La novetat relativa és l'expansió del domini per les comarques de l'Anoia, el Garraf i el Barcelonès on les possessions sancugarenques el segle X no devien ser gaire importants. A les altres comarques, tret del Maresme, les adquisicions són irrellevants. Si ara deixem de banda les donacions, que poden obeir a raons piatoses, i ens fixem en la política de permutes (52 documents) i compres (35 documents) dels abats, copçarem amb més nitidesa les àrees cap a les que es concentra l'atenció i s'apliquen els esforços. Un cop més, les xifres ens hi ajudaran: 30 adquisicions volgudes (20 per permuta i 10 per compra) el Vallès Occidental, 18 (10 i 8) al Vallès Oriental, 17 (4 i 13) a l'Anoia, 13 (12 i 1) a l'Alt Penedès, 8 (7 i 1) al Barcelonès, 4 al Baix Llobregat, 3 al Garraf i 1 a l'Alt Camp. Les xifres confirmen allò que ja sabiem: la importància i l'interès del domini vallesà, i la voluntat d'ampliar posicions a les fronteres, més enllà del Llobregat.

Passem ara a examinar els llocs privilegiats per la generositat dels fidels i la voluntat dels abats, és a dir, els punts concrets on hi hagué més adquisicions. Com fèiem més enrera, el municipi i la comarca ens serviran de continent. Al Vallès Occidental, un cop més, Sant Cugat, amb Valldoreix, és el municipi on es registren més adquisicions per al domini (29), seguit de Ripollet (22), Montcada-Reixac (11), Cerdanyola (10), Palau de Plegamans (9), etc. Al Vallès Orienal, Parets (11), Mollet (10), Caldes de Montbui (5), Les Franqueses (5), etc. A l'Anoia, Masquefa (19), La Pobla de Claramunt (5), Capellades (4), etc. Al Baix Llobregat, Sant Boi (12), Cervelló (3), etc. Al Barcelonès, el terme actual de Barcelona (17), Badalona (8), etc. A l'Alt Penedès, Olèrdola (16), etc. Si es comparen aquestes noms i xifres amb els corresponents del segle X s'observará, en primer lloc, moltes repeticions i, en segon lloc, un cert nombre de novetats: les adquisicions que es fan a Badalona, Barcelona i Masquefa, remarcables pel seu nombre.

Fem ara una examen qualitatiu del dossier. Què en diuen els documents dels actors i dels béns? Com el segle X, entre els donants del segle XI hi ha persones de diferent posició social, algunes ben notables: el bisbe Vives de Barcelona, la comtessa Ermessenda, els comtes Ramon Borrell i Ramon Berenguer III, una vescomtessa i diferents magnats. Els clergues i les dones soles, segurament vídues, continuen essent nombrosos entre els donants. Pensant en percentatges fa l'efecte, però, que les donacions simples i espontànies minven mentre que les donacions testamentàries augmenten. Així mateix s'incrementen les donacions amb reserva d'usdefruit, retenció que a vegades es fa per la vida del donant o per dues generacions i més sovint amb carácter hereditari i indefinit. Com el segle X, aquest tipus de donant del segle XI s'imposa un cens que també hauran de satisfer els seus hereus si hi ha transmissió hereditària del bé en qüestió. Aquest cens en favor del monestir és encara molt sovint, com en el segle X, la tasca, que moltes vegades va acompanyada del delme, càrrega que en aquests casos equival a una prestació rendal i no a un tribut

eclesiàstic. Com ja passava el segle X, alguns d'aquests donants que introdueixen la clàusula de la reserva d'usdefruit, s'autoimposen un cens a part de fruits i un cens fix. En aquest cas podriem pensar que l'un és per les terres i l'altre per la casa. A part del delme i la tasca, hom troba entre aquestes donacions amb reserva d'usdefruit censos a parts de fruits més elevats, com el quart de l'oli o de la collita sencera i combinacions com el quart de les terres (cereals) i la meitat de la vinya. Una bona part dels censos fixos tenen un caràcter més aviat simbòlic, de reconeixement de senyoria, però altres són sens dubte importants. Pagar 1/2, 1, 2 o 3 lliures de cera o un parell de gallines l'any potser no és gaire carragós. Lliurar un moltó o un mancús o tres sesters de forment ja ho deu ser més. En general, fa l'efecte que els censos del segle XI (els autoimposats) són més feixucs per als pagesos que els del X, impressió que més endavant contrastarem llegint els contractes agraris.

Entre el dossier d'escriptures del segle XI ja hi figuren algunes d'oblació com la que va fer una mare el 1024 donant el seu fill, segurament infant, al monestir per tal que hi professés com a monjo.[13] Com veurem més freqüentment el segle XII, l'oblació anava sempre acompanyada d'una donació de béns al monestir, equivalent al dot o herència de l'oblat. Iniciant una pràctica, corrent a la Baixa Edat Mitjana, una persona també es va lliurar de cos i de béns a Sant Cugat el 1028.[14]

Si hom es fixa en la condició social de venedors i permutadors, sembla observar-se coincidència amb els donants (també hi ha algún bisbe i algún comte), potser amb alguna particularitat digne d'esment com la forta presència de matrimonis entre els permutadors i un jueu del Barcelonès, anècdota que serveix per acabar de dibuixar un ampli ventall d'actors (donants, permutadors, venedors) que van des del petit pagès fins el gran magnat.

Els béns que en aquestes escriptures del segle XI són objecte de transacció evoquen la imatge d'una societat agrària que es movia per reflexos d'autosubsistència, i produïa de tot, de manera descentralitzada, és a dir, d'acord amb el que se'n diu el sistema de la renda: el pagés es mantenia amb el fruit del seu treball, garantia la continuitat de l'explotació i mantenia al senyor amb el pagament de la renda. L'examen dels contactes agraris ho corrobora. Aquí, a tenor del que dèiem, s'ha d'afegir que entre els béns que es traspassen hi havia de tot, però, sobretot, terres i vinyes. El mot alou seguia servint per indicar tot tipus de propietat. I, si hom furga més, veu que es donaven, venien i permutaven cases, masos, molins, planters, horts, corrals, prats, *trileas, insulas*, rouredes, etc. Com el segle X els molins segueixen essent ginys valuosos i apreciats. Sant Cugat n'adquireix per donació i per compra en llocs on ja en posseïa (Ripollet, Montaca-Reixac i Cervelló) i en llocs on no ens consta que en tingués (Santa Perpètua de Mogoda, Santa Maria de Palautordera, Mediona i Sabadell o Terrassa); estableix un particular en una terra de Cerdanyola per a

13. CSCV, doc. 492.
14. Idem, doc. 508.

construir-hi un molí, i rep de Ramon Berenguer III per empenyorament dos molins del Soler i dos del Clot, al Barcelonès.[15]

Menció a part mereix la donació d'esglésies i mitges esglésies per dones i matrimonis que les posseïen com a pròpies [16]; la permuta d'una terra fiscal de Palautordera, el 1012 [17]; la donació testamentària de la vila de Gualba, el 1023 [18]; la donació de rendes (la tasca) garantides per terres, el 1012 i 1037 [19]; la mitja venda i mitja donació amb reserva d'usdefruit del castell de Montgat, el 1006-1007 [20]; la donació testamentària d'Adalbert, mort a Còrdova, de la torre Moja (Olèrdola) i del castell d'Albinyana, el 1011 [21], i la donació del monestir de Sant Llorenç del Munt, que el comte Borrell havia subjectat una primera vegada a Sant Cugat, el 985 (la vinculació va perdurar fins el 1013), i que el 1099 efectuà el comte Ramon Berenguer III, d'acord amb el bisbe.[22] Des de llavors Sant Llorenç del Munt restà definitivament unit a Sant Cugat.

Els masos, si més no com a nom (*mansi*), fan la seva aparició en el cartulari de Sant Cugat ja el segle X,[23] però les referències documentals no sovintegen fins al segle XI. Llavors el mas ja sembla ser una unitat de residència, producció i consum, característica de l'hàbitat disseminat, però d'orígens desconeguts. Hi ha sis donacions de masos: dues donacions testamentàries, dels anys 1068 i 1078; dues donacions fetes per matrimonis, el 1067 i 1079; i dues donacions de tres masos cadascuna, del 1075.[24] També hi ha dues permutes, dels anys 1035 i 1084. La primera té elements propis dels contractes agraris o de les donacions amb reserva d'usdefruit: Berenguer Geribert commuta amb l'abaty Guitard mig mas i una mula de quatre unces d'or per un mas, tot del terme del castell d'Olèrdola, amb la condició de que retingui ambdós masos de per vida lliurant al cenobi un cens anual d'un sester de forment i amb dret a transmetre-ho a un fill legítim, el qual, en entrar en possessió d'aquests béns, haurà de lliurar una unça d'or al cenobi.[25] La permuta de 1084 és simplement l'intercanvi de dos masos.[26]

El més significatiu, però, deu ser que al cartulari hi ha vuit contractes agraris o escriptures de cessió de masos a canvi de rendes, dels anys 1045, 1051, 1068, 1077,

15. Idem, docs. 357, 360, 384, 435, 461, 495, 569, 674, 679 i 765.
16. Idem, docs. 594, 635 i 650.
17. Idem, doc. 443.
18. Idem, doc. 488.
19. Idem, docs. 445 i 547.
20. Idem, docs. 407 i 409.
21. Idem, doc. 432.
22. Idem, doc. 777. Antoni PLADEVALL, *Els monestirs catalans*, Barcelona (Destino), 1974, p. 225.
23. CSCV, doc. 136.
24. Idem, docs. 658, 662, 683, 685, 694 i 696.
25. Idem, doc. 537. Un altre document de l'any 1084, que comentarem més endavant –vegis la nota 29–, en parlar dels contractes agraris relatius a masos, també es presenta formalment com una permuta.
26. Idem, doc. 714.

1084, 1087, 1093 i 1099, algunes d'elles amb censos a parts de fruits molt elevats.[27] En aquests casos és clar que el mas és una tinença pagesa fornidora de rendes, i no es pot descartar que alguns d'aquests contractes siguin l'instrument jurídic emprat per a crear el mas com a unitat d'explotació i sostracció. En aquest sentit tenim una escriptura del 1051 per la qual l'abat Andreu dóna a un particular uns casals deserts i erms de Vallvidrera perque hi edifiqui un mas, el retingui de per vida i pugui transmetre'l als fills a canvi d'un cens de dues lliures de cera.[28] En aquest cas el mas sembla, sobretot, la casa, però en altres contractes és clar que no és així i que el mas té les seves pròpies terres. Els contractes agraris no sempre es fan directament de senyor a pagès. A tall d'hipòtesi direm que quan el cens que s'exigeix és a part de fruits i molt elevat o l'obligació que s'imposa, feixuga (per exemple, construir el mas), hi ha moltes possibilitats de que la carta o contracte s'atorgui directament d'abat a pagès. Per contra, quan el cens és fixe, i a vegades no gaire elevat, és versemblant que el contracte sigui entre l'abat i un senyor, que a vegades serà com un intermediari encarregat de treure profit de les famílies pageses dels masos. Per exemple, en un document del 1084, que participa ensems dels contractes agraris i de les permutes (similar al de 1035 comentat més amunt), l'abat Andreu lliura a un matrimoni quatre masos de Masquefa, amb dret de transmetre'ls als fills els quals a la seva mort els hauran de retornar al monestir. Els obtentors satisfan un dret d'entrada de deu unces d'or de València i es comprometen a pagar cada any un cens de quatre sesters de forment.[29] Sembla que en aquest cas la família que rep els masos no els deu habitar i treballar, al menys no pas tots. Els primers masos del cartulari de Sant Cugat, domini del monestir, es troben al Vallès Occidental, Barcelonès, Alt Penedès i Anoia.

A tenor del que fins aquí s'ha dit, el lector ja haurà observat alguns canvis en la tipologia de la documentació del monestir el segle XI. Això no obstant, creiem que les variacions més importants, indicatives segurament de mutacions del sistema social i polític, són les que tot seguit analitzarem. Ens referim a la importància que prenen en la massa documental els contractes agraris, les escriptures de caire judicial (plets, sentències, definicions, acords) i els documents característicos del pacte feudal (convinences, investidures, juraments). Quant als contractes, dels que ja hem parlat en referir-nos als masos i, més encara, en un apartat anterior, és de destacar que mentre el segle X només n'haviem trobat dos, i encara poc desenvolupats des del punt de vista de la normativa, el segle XI n'hem comptat vint-i-nou de directament atorgats pels abats santcugatencs. Generalment es tracta d'escriptures de donació de terres de l'abat i la comunitat a un particular al qual s'obliga a satisfer un cens anual. A vegades, però, aquestes cessions de terres es presenten en forma de venda, el qual

27. Idem, docs. 579, 593, 666, 691, 716, 728, 749 i 778.
28. Idem, doc. 593.
29. Idem, doc. 716.

segurament s'ha de relacionar amb l'existència o no d'un dret d'entrada. Finalment hi ha algunes escriptures, fonamentalment presentades com a permutes o convinences, que incloïm també entre els contractes perque comporten, de fet, cessinos de terres a cens. Alguns d'aquests contractes s'otorguen per la vida de l'obtentor, altres per dues generacions (la vida de l'obtentor i dels seus fills) i la major part amb dret a transmissió hereditària sense limitació temporal. Cada vegada és més freqüent la prescripció de la indivisió de l'herència i l'obligació de deixar la tinença a un sol fill. El bé establert o traspassat per contracte a voltes és una terra erma per a conrear i edificar-hi un mas o una casa o un molí i a voltes és una terra conreada o una explotació completa i en ple rendiment. En part, aquestes diferències ajuden a explicar la diversitat de censos que hi trobem: lliures de cera, gallines, monedes, tasca, delme, quart, meitat, sesters de forment, *receptum*.

Malgrat la diversitat de situacions, i les excepcions, de l'examen d'aquests contractes se'n poden extreure algunes idees: 1. Els censos fixos i/o relativament baixos poden obeir, d'una banda, a que la terra cedida és erma i cal fer-hi (o ja s'ha fet pel propi obtentor) l'esforç de conrear-la i/o de construir-hi la casa, el mas o el molí,[30] i, de l'altra, a que l'obtentor no és un pagès sinó un clergue o eclesiàstic o un senyor amb el qual el monestir té compromisos que desconeixem, i per això li cedeix la terra sense gaires contraprestacions.[31] 2. Els censos elevats a parts de fruits semblen fixats en contractes atorgats directamente d'abat a pagès explotador, quasi sempre es refereixen a terres ja en conreu i sovint impliquen la cessió d'explotacions completes del tipus del mas.[32] 3. La tasca, que, com sabem, ja existia en època carolíngia, encara es manté en molts contractes com a cens únic [33] o acompanyat d'un cens fixe [34] o d'un altre cens a parts de fruits [35] o d'una pluralitat de censos.[36] 4. El delme, a més de tribut eclesiàstic, és també un pagament rendal, i com a tal consta en un cert nombre de contractes, potser com a fruit del procés de privatització de les càrregues públiques propi de la feudalització.[37] 5. Fenomen semblant pot ser la presència entre els censos del *receptum* que deu ser equivalent a l'*alberga* o allotjament que els homes lliures devien als *missi* de l'emperador i, en general, a les autoritats públiques de l'època carolíngia.[38] 6. La distinció entre terres de conreu de la tinença, per les que es satisfeia un bon cens a parts de fruits, i terres de la casa o del mas (on la casa o el mas s'aixecava) que no pagaven cens o en pagaven un de lleu (*pro manedia, per casalati-*

30. Idem, docs. 420, 580, 589, 593, 596, 610, 665 i 674.
31. Idem, docs. 550, 561, 639, 646 i 732.
32. Idem, docs, 478, 543, 609, 691, 728, 749 i 778.
33. Idem, docs. 447, 579, 610 i 633.
34. Idem, docs. 403, 538, 588, 596, 672 i 674.
35. Idem, docs. 697 i 728,
36. Idem, docs. 609 i 778.
37. Idem, docs. 478, 589 i 697.
38. Idem, docs. 580, 749 i 778.

cum), que Pierre Bonnassie va assenyalar en un contracte agrari inèdit de Sant Cugat, del 1040, és present en aquestes escriptures explícitament o implícita.[39]

Els béns més comunament cedits a céns són masos, terres, vinyes i molins, però també hia ha contractes en els que, a més de tot això, se cedeixen esglésies i dominicatures.[40] En aquests casos, hem d'imaginar que els obtentors no eren pas simples pagesos. Això ens porta al terreny del concret. De les escriptures de cessió de béns arrels a cens n'hi ha algunes que mereixen ser individualitzades. En dos contractes, per exemple, consta que els obtentors no són cultivadors de les terres que reben o no en són els únics cultivadors, sinó que tenen o és de preveure que tinguin pagesos al seu servei: *Eos autem homines, quem in vestra aprisione steterint vel laboraverint, dominici vestri fiant, ad nostram fidelitatem vel successores nostros,* diu l'abat Guitard a uns particulars el 1047; *De Terris vero illis, quas ipsi mansionarii laborant, pertinentibus ad eum mansum, donetis tascham s. Cucufati fideliter in singulis annis,* diu l'abat Berenguer a un matrimoni, el 1099.[41] La pràctica totalitat de les escriptures que anomenem contractes agraris es presenten, dèiem, com a donacions de terres a canvi de rendes. Hi ha però dues excepcions que volem presentar. La primera és una convinença o conveni, del 1068, pel qual un particular, en nom propi i dels seus descendents, jura fidelitat a Sant Cugat per la mansió que anomenen Vendrell, es compromet a cultivar les terres i vinyes de la dominicatura del monestir en aquest lloc, i a afegir del seu alou propi tant quant Sant Cugat té de dominicatura. En el conreu el monestir hi posarà la meitat dels bous i tot el que *ad ipsam laborationem dominicam pertinet,* i el «tenent» satisfarà a Sant Cugat la meitat de la collita.[42] Un altre contracte es presenta com una venda: el 1087 l'abat Pere va vendre a un particular un mas amb la condició de que el comprador i els seus descendents paguin el quart de les vinyes plantades i la tasca de la resta; l'abat confessa haver rebut per aquesta «venda» *C aureos de auro Valencie.*[43]

Dinou dels vint-i-nou contractes del segle XI que estudiem són cessions amb caràcter hereditari, i per tant a perpetuitat, és a dir, sense limitació de temps. Predomina, doncs, la concepció hereditària de la tinença, però s'aferma la idea de que les tinences s'han de mantenir indivises i per això el millor sistema és la successió en profit d'un sol fill en cada generació: *post obitum vero vestrum, remaneat uni ex filiis vestris, quem vos elegeritis... Ipse etiam vester filius similiter dimitat uni ex filiis suis... et sic semper de uno in alium descendat vestre posteritatis, qui indivisibilites teneat,* diu l'abat Andreu en el contracte d'establiment d'un mas, el 1099.[44] Sembla clar que la

39. Idem, docs. 596, 609, 672 (aquí el cens fix és pel «sagrari»), 674 (aquí pel molí), 691 i 749. Pierre BONNASSIE, *Un contrat agraire inédit du monastère de Sant Cugat (28 Août 1040),* «Anuario de Estudios Medievales», III (Barcelona, 1966), p. 441-450.
40. CSCV, docs. 633, 639 i 646.
41. Idem, docs. 589 i 778.
42. Idem, doc. 666.
43. Idem, doc. 728.
44. Idem, doc. 778.

preocupació de l'abat en aquestes cessions a cens era que el tenent s'apropiés de les terres i negligís els drets del monestir. Com veurem més endavant, el temor estava ben fonamentat. De moment, per fer barrera contra tota tendència a l'alienació, en la majoria dels contractes s'introdueix, després de la clàusula favorable a l'heretabilitat de la tinença, una clàusula prohibint-ne la venda, alienació o empenyorament. I, per a més seguretat, es diu que el tenent no podrà elegir o aclamar més senyor que l'abat de Sant Cugat, al qual, arribat el cas, serà l'únic a qui el tenent podrà vendre, alienar o empenyorar la tinença (el domini útil, diriem en el llenguatge de l'emfiteusi).[45] Tota manera, no tots els contractes interdeixen l'alienació de les tinences. Hi ha escriptures que l'admeten o semblen admetre-la quan es limiten simplement a salvaguardar els drets de Sant Cugat al cens i a la senyoria. Per aquest camí no ha de sorprendre que molt aviat s'introdueixi la fadiga o dret de prelació «que té el senyor directe d'adquirir la cosa emfitèutica quan el senyor útil la traspassa a una altre per títol onerós».[46] Així, como si ja estiguéssim en el món de l'emfiteusi baixmedieval, llegim, en un document del 1080, que *si vos aut posteris vestris volueritis vendere prefatas vineas et nos aut successores nostros noluerint eas emere infra* XXX *dies quibus eas venales habueritis sit vobis licitum vendendi vestri similis qui similiter compleat nobis predictum censum.*[47]

Els vint-i-nou contractes del segle XI que hem presentat són segurament representatius de les modalitats d'organització del treball i dels drets i possessions de senyors i pagesos en el domini santcugatenc. Els monjos i els seus agents (batlles i cavallers) vivien de les rendes de les tinences, les càrregues eclesiàstiques (delmes, primícies, oblacions), els drets jurisdiccionals i l'explotació de les dominicatures. Aquell domini, els seus senyors i els pagesos, vivien ja en la lògica del sistema feudal. Els drets dels senyors sobre les terres, els homes i l'excedent ha estat explicat. Es hora de precisar que en el feudalisme, a diferència de l'esclavisme, el treballador de la terra també tenia els seus drets, més grans o més petits, segons la relació contractual, verbal o escrita, amb el senyor. El dret a la transmissió hereditària de la tinença és fonamental. Però la creixent presència d'escriptures de particular a particular en la massa documental del cartulari mostra l'exercici d'altres drets i, per tant, la presència forta del tenent en aquella societat. Es tracta, per exemple, de la venda de la totalidad o d'una part de les tinences (venda del domini útil, diriem) que els pagesos fan entre ells, sovint indicant que la terra venuda és alou (o està en alou) del monestir a qui els compradors hauran de seguir satisfent els censos acostumats.[48] Segurament les permutes entre particulars, en les que es precisa que un dels permuta-

45. Idem, docs. 478, 580 i 589.
46. Josep Maria PONS i GURI, article *Fadiga*, a la «Gran Enciclopèdia Catalana», VII, Barcelona, 1974, p. 266.
47. CSCV, doc. 967.
48. Idem, docs. 461, 539, 598, 620, 648, 680, 746, etc.

dors haurà de pagar un cens al monestir per les terres obtingudes, també formen part d'aquesta mateixa lògica de l'exercici de drets de possessió entre tenents.[49] Testaments de tenents tampoc falten, com, per exemple, un de 1089 pel qual un pare deixa als seus fills les terres que té pel monestir, amb la condició de que a la mort d'aquests hereus tot haurà de revertir a Sant Cugat,[50] disposició que, en aquest cas, no sabem si s'ha d'interpretar com l'expressió de la lliure voluntat paterna o el compliment de les normes per les que es regia la possessió d'aquelles terres. Hi ha també tenents, nobles i pagesos, que empenyoren béns que tenen pel monestir amb la condició que el prestador que els tingui i en frueixi pagui els cens al monestir.[51] Però potser el més revelador de tot és trobar a tenents de Sant Cugat que subestableixen a pagesos en llurs tinences i els imposen censos presumiblement més feixucs que els que ells devien al monestir.[52] És clar, aquests tenents de Sant Cugat, que el segle XI fan contractes agraris a pagesos, tenen tot l'aspecte de petits senyors encarregats de colonitzar, fortificar i defensar les terres del domini santcugatenc, sobretot de la frontera. Així es descabdellava la lògica d'aquells contractes d'abat a senyor que abans analitzàvem, i en els que els censos fixos semblaven jugar-hi un paper important.

A hores d'ara el lector ja s'ha adonat de que l'abat de Sant Cugat és un gran senyor feudal, responsable d'un riquíssim patrimoni i senyor d'una massa considerable de pagesos. En aquell món això suposava compromisos polítics i possessió d'un aparell militar, judicial i policíac propi. La força militar i coercitiva s'obtenia reclutant famílies de la noblesa o amb aspiracions d'entrar-hi, encomanant-lis la construcció de torres i castells,[53] cedint-lis en tinença militar (feu o benefici) fortaleses, terres i rendes a canvi de serveis de vigilància, defensa i fortificació i algún cens més o menys de reconeixement,[54] i exigint-lis la prestació de juraments de fidelitat que els homes i dones de la noblesa prestaven mig en llatí mig en català.[55] Es clar, els senyors que tenien torres i castells per Sant Cugat, no solament s'ocupaven de fer produir les terres que els abats els havien cedit per al seu sosteniment, establint-hi pagesos i cobrant-lis rendes, sinó que també contractaven els serveis d'altres nobles, als que subinfeudaven o cedien terres, rendes, torres, castells o parts de castell a canvi de serveis i censos.[56] La documentació dels segles X i XI mostra que Sant Cugat posseïa la senyoria eminent dels castells d'Albinyana, Sant Vicenç, Calders, Santa

49. Idem, doc. 607.
50. Idem, doc. 733.
51. Idem, doc. 760.
52. Idem, docs. 583, 586, 719 i 754.
53. Idem, docs. 458, 544, 553 i 571.
54. Idem, docs. 442, 449, 612 i 707.
55. Idem, docs. 599, 613 i 717.
56. Idem, doc. 668 i 730.

Oliva (Baix Penedès), Clariana (Anoia) i Castelldefels (Baix Llobregat) i de diverses torres.[57].

El recurs als tribunals, i l'us de la força, foren cada vegada més freqüents i necessaris en aquell món en el que la peculiar organització del poder (el contracte feudal) i del treball (el contracte agrari), sense voler-ho, sinó més aviat al contrari, facilitaven la dissociació en tota la jerarquia social: el pagès tenent, tot i voler seguretat, desitjava i procurava no pagar renda i esdevenir aloer; l'aristocràcia cobejava els béns i drets de l'Església; el noble vassall aspirava a apropiar-se del feu; els fills i les vídues es negaven a executar les donacions piatosas establertes en testament per pares i marits difunts, etc. La documentació del cartulari reflecteix fidelment la complexitat d'aquest procés que s'aguditza encara el segle XII. La violència física hi és present, com mostra un document de 1062 pel qual consta que un vassall de Bernat d'Odena, trobat culpable d'haver fet tallar el peu d'un home de Sant Cugat, es va haver de lliurar amb tots els seus béns en potestat de l'abat.[58] Els conflictes més notoris es produeixen amb membres de l'alta aristocràcia, que disputen a Sant Cugat castells, torres, esglésies, grans propietats i erms de la frontera. Les qüestions són prou importants com per justificar l'apel·lació al tribunal comtal. Els més cèlebres d'aquests plets dirimits davant dels comtes són el del vescomte Geribert amb l'abat Guitard, el 1011, per la possessió del castell d'Albinyana i la torre Moja, que Adalbert, germà de Geribert, deixà en testament a Sant Cugat,[59] i el dels Sant Martí (Adelaida, vídua del veguer Guillem de Sant Martí, i Mir Geribert, gendre dels anteriors) amb el mateix abat per la possessió dels estanys i erms de Calders, el 1013 i 1032-1033.[60] L'argument dels Sant Martí és que n'havien de ser propietaris perque el seu avantpassat, el veguer Galí, havia aprisionat aquella terra. L'argument del monestir és que amb anterioritat a l'aprisió de Galí els monarques carolingis havien lliurat per precepte tota aquella zona a Sant Cugat. Perduts els preceptes de Carles el Calb i Lluís d'Ultamar arran de al ràtzia d'Almansur contra Barcelona el 985, l'abat va presentar el testimoni d'homes vells i malalts que van declarar al seu favor. Essent els més coneguts, potser per la personalitat dels pledejadors, aquests no són pas els únics plets que els abats del segle XI tingueren amb potentas laics: la comtessa Ermessenda i el seu fill, el comte Berenguer Ramon I, mediaren, el 1018, en una disputa entre el monestir i un magnat sobre nombrosos alous o «coses fiscals» de diferents termes del Vallès Occidental; i presidiren, el 1025, un judici per la possessió de l'alou de Montgat que el vescomte Adalbert del Rosselló reclamava a Sant Cugat.[61] I encara, en el cartulari, hi ha l'acta de dos judicis

57. Idem, docs, 437, 442, 449, 544, 553, 571, 599, 612, 665, 668, 707, 717 i 763.
58. Idem, doc. 627.
59. Idem, docs. 437, 438 i 439. José BALARI JOVANY, *Orígenes históricos de Cataluña*, Sant Cugat del Vallès, 1964 (segona edició), p. 400.
60. CSCV, docs. 452, 523, 524, 527 i 529. BALARI, *Orígenes*, Op. cit., p. 407-414.
61. CSCV, docs. 470 i 496.

més, dels anys 1020 i 1037, presidits per la comtessa Ermessenda, acompanyada, en el segon, pel seu net, el comte Ramon Benrenguer I, en els que també es va dirimir a favor de Sant Cugat la possessió de terres de la frontera.[62]

Els litigis, que es resolien per via judicial o de forma, diguem-ne, amistosa, per negociació, concloïen amb la redacció d'escriptures de *definitio et evacuatio* per les quals els perdedors renunciaven als béns o als drets que fins llavors havien reivindicat.[63] La presència major o menor d'aquestes escriptures en un corpus documental pot ser presa com un indicatiu del clima de conflictivitat en la zona estudiada. Força presents en la documentació santcugatina del segle XI, aquestes escriptures seran gairabé omnipresents el XII. Quant al segle XI, els principals «definidors» són membres de la noblesa com Alemany de Cervelló, Udalguer, el vescomte Ponç Gerald i Guillem Umbert, que imposaven taxes arbitràries a tenents del monestir, retenien propietats i percebien rendes indegudament.[64] D'altres «definidors», que renuncien a masos i a alous que havien pres a Sant Cugat o que no havien lliurat, contravenint disposicions testamentàries, ja resulta més difícil esbrinar-ne la pertinença social.[65] D'alguns es pot sospitar, però, que pertanyen a la pagesia i als estrats mitjans de la societat, confirmant allò què dèiem de l'amplitud de les tendències dissociadores i, per tant, la relativa inestabilitat de les relacions socials en la primera edat feudal.

Per combatre-ho, ja ho hem vist, els abats apel·laven, quan calia, al tribunal comtal. Tampoc s'estaven de demanar als papes (Silvestre II, el 1002; Joan XVIII, el 1007; Urbà II, el 1098) que confirmessin els béns i drets del monestir, i als comtes que ratifiquessin aquestes butlles papals.[66]

Per acabar amb aquest període, i en un terreny més netament eclesiàstic, s'ha d'anotar la possessió, per Sant Cugat, dels monestirs de Santa Cecília de Montserrat i de Sant Llorenç de Munt, com ja s'ha dit, que el comte Ramon Berenguer III va confirmar el 1097 i 1098;[67] la fundació del priorat de Santa Maria del Coll de Font-rúbia, el 1098,[68] i l'aspra disputa amb Frotard, abat de Sant Ponç de Tomeres, que, recolçant-se en el comte Berenguer Ramon II, el 1089-1092, va provar de fer-se amb el control de la comunitat santcugatenca, maniobra a la que es va oposar

62. Idem, docs. 479 i 545.
63. Tradicionalment les declaracions de renúncia (*definitio, evacuatio*) formaven part de les actes de judicis o de les concòrdies, figurant generalment al final del document (vegis, per exemple, CSCV, doc. 577). Però fa l'efecte que a partir de la segona meitat del segle XI, potser per la freqüencia dels litigis, les *definitiones* es van redactar sovint per separat, essent, d'aquesta època i del segle XII, un dels documents de caire judicial més presents en els cartularis.
64. CSCV, docs. 597, 613, 626 i 710.
65. Idem, docs. 623, 624, 677 i 725.
66. Idem, docs. 382, 412, 451 i 774.
67. Idem, docs. 767 i 769.
68. Idem, docs. 771, 772 i 773.

l'arquebisbe de Narbona i el bisbe de Barcelona, que van demanar la intervenció del papa Urbà II.[69]

El domini en el segle XII

Segons Antoni Pladevall,[70] després de Berenguer Folc, bisbe de Barcelona i abat de Sant Cugat (1091-1104), nou abats regiren el monestir durant el segle XII: Ramon de Montcada (1103), Renard (1103-1108), Ot (1108-1109), Roland Oliver (1109-31), Ermengol (1131-45), Guerau de Castellet (1145-46), Alerand de Sarrià (1147-50), Ramon de Sentmenat (1151-73) i Guillem d'Avinyó (1174-1205). En la tasca d'administradors del patrimoni santcugatenc aquests prelats s'hagueren d'enfrontar a problemes més nombrosos i potser més greus que els seus predecessors. Però no tot devien ser dificultats.

La tendència decreixent en les adquisicions es va interrompre. Hem comptat 199 documents d'adquisició (177 de donació i 22 de compra) per tot el segle XII, que representen un 31 % del total enfront del 29 % del segle XI (188 documents) i del 40 % del segle X (259 documents). Si ens fixem en l'evolució al llarg del segle, la cronologia no és significativa: 55 documents d'adquisició (50 de donació i 5 de compra) el 1101-1125, 48 (45 i 3) el 1126-1150, 43 (38 i 5) el 1151-1175 i 53 (44 i 9) el 1176-1200. Tanmateix, comparant el nombre de documents d'adquisició d'aquest segle amb l'anterior potser es pot indicar que, mentre la generositat dels fidels envers el monestir sembla recomposar-se, la iniciativa dels abats cara a ampliar el patrimoni monacal mitjançant compres declina: 22 escriptures de compra el segle XII en front de 35 el segle XI. I això no deu ser casual si considerem que la iniciativa dels abats en l'intercanvi de terres minva encara més: 10 permutes el segle XII per 52 el segle XI. A tall d'hipòtesi es podria pensar que, a ulls dels seus gestors, el domini santcugatenc devia semblar ja prou dilatat i amb una disposició geogràfica adequada a les necessitats de la comunitat i els seus agents. No seria, doncs, oportú o necessari invertir esforços i diners en ampliar-lo i modificar-ne l'estructura territorial. Més profitós seria defensar-ne la integritat i tenir cura de l'exacte compliment de les obligacions dels tenents. Aquesta preocupació administrativa i defensiva transpua de diferents maneres en la nostra massa documental: és frapant, en aquest sentit, observar l'enorme increment de les *definitiones* i plets (110 el segle XII per 26 el segle XI), l'augment dels contractes agraris (35 el XII per 29 el segle XI) i l'aparició per primera vegada dels capbreus o inventaris de béns i rendes de determinades

69. Idem, docs. 734-745, 753 i 779.

70. L'abaciologi confeccionat per A. Pladevall (article *Sant Cugat del Vallès*, «Gran Enciclopèdia Catalana», XIII, Barcelona, 1979, p. 210), que hem seguit pels segles XI i XII, difereix en alguns punts dels abaciologis proposats per Udina i Ambrós (vegis la nota 8).

zones (n'hi ha tres, que són dels anys 1117, 1155 i 1200). Però és hora de retornar a les adquisicions.

Si deixem ara de comptar documents i ens fixem en les dades internes de les escriptures per tal d'obtenir dades quantitatives i geogràfiques més precises, segurament construirem una imatge més ajustada dels guanys territorials del segle XII. El Vallès Occidental continua essent la comarca on es registen més adquisicions: 74 (70 per donació i 4 per compra). Després, i per ordre decreixent, segueixen l'Alt Penedès amb 32 adquisicions (28 i 4), Vallès Oriental 29 (donacions), Barcelonès 27 (23 i 4), Baix Llobregat 26 (21 i 5), Anoia 26 (25 i 1), Baix Penedès 12 (9 i 3), Urgell 9 (donacions), Garraf 3, Tarragonès 3 (1 i 2), Gironès 2 (donacions), Selva 1, Conca de Barberà 1 i Bages 1. Que el domini creixés als dos Vallès, Baix Llobregat, Alt Penedès i Anoia ja es pot considerar normal: és la tendència que ve del segle XI i, excepció feta de l'Anoia i el Barcelonès, és també la història del segle X (sobretot del període 976-1000). La novetat del XII és que les adquisicions de l'Alt Penedès avantatgen a la resta, tret, és clar, del Vallès Occidental, i que, mentre el ritme d'adquisicions de l'Anoia es manté, s'incrementen les del Baix Penedès i en la nòmina apareixen noves comarques de la Catalunya Nova (Urgell, Tarragonès, Conca de Barberà), segurament com a conseqüència de les conquestes i el poblament de l'època de Ramon Berenguer III i Ramon Berenguer IV. Deixem ara de banda les adquisicions per donació, que deuen correspondre majoritàriament a motivacions piatoses, i fixem-nos en les compres (22 documents) i permutes (10), que deuen correspondre als interessos precisos dels abats i de la comunitat. Ja hem indicat abans que els abats santcugatencs del segle XII foren, en aquest sentit, més passius que els seus predecessors. Així i tot les comparques i xifres d'adquisicions volgudes ajudaran a completar el panorama: 6 (2 per permuta i 4 per compra) al Vallès Occidental, 6 (3 i 3) al Baix Penedès, 5 (1 i 4) al Barcelonès, 5 al Baix Llobregat, 4 a l'Alt Penedès, 3 al Vallès Oriental, 2 al Tarragonès i 1 a l'Anoia. Poc es pot dir d'aquestes xifres tret de confirmar allò que ja sabiem, que el domini de Sant Cugat és fonamentalment barceloní, en el sentit de vallesà, del Barcelonès, del Baix Llobregat i de la vella frontera del Penedès.

Observem ara –darrera comprovació– quins són els termes municipals que registren més adquisicions el segle XII. Aquí sumarem donacions, compres i propietats adquirides per permuta, i també utilitzarem la comarca com a marc global. Al Vallès Occidental, com de costum, Sant Cugat és el municipi on es produeixen més adquisicions (27), seguit de Ripollet (11), Cerdanyola (9), Montcada-Reixac (8), Rubí (5), etc. A l'Alt Penedès, Olèrdola (6), Subirats (6), Santa Margarida i els Monjos (5), Sant Sadurní d'Anoia (4), etc. Al Vallès Oriental, Granollers –Palou– (7), Montornès (7), Mollet (4), etc. Al Barcelonès quasi totes les adquisicions (23) es produeixen a l'actual terme de Barcelona. Al Baix Llobregat, Sant Boi (8) destaca molt per sobre de la resta: Gavà (3), Sant Joan Despí (3). A l'Anoia, Masquefa (9) i Piera (5) són les principals concentracions seguits d'Igualada (3), Pierola (3), etc. Al

Baix Penedès, Santa Oliva (9), és el principal centre, i a l'Urgell, totes les adquisicions corresponen a Tàrrega (9). Si hom compara aquesta relació amb la que hem elaborat pels segles X i XI, s'observarà un nombre força elevat de repeticions i algunes novetats, corroborant allò que ja intuíem: l'estructura bàsica del domini santcugatenc fou establerta el darrer quart del segle X. Des de llavors el creixement es produí a partir d'aquestes bases, com si diguéssim, per cercles concèntrics, ja sigui perque els abats l'estimularen amb compres i permutes ja sigui perque la devoció dels fidels era quelcom contagiosa.

Passem ara als aspectes qualitatius de la documentació. Què es pot dir dels actors i dels béns? Com en els segles anteriors el ventall de donants i protectors és ampli: hi ha reis (Alfons el Cast), comtes (Ramon Berenguer III), arquebisbes (Oleguer), bisbes, vescomtes, magnats, clergues, pagesos, pares i fills, matrimonis i dones soles. Les donacions testamentàries són molt nombroses, com també les donacions amb reserva d'usdefruit, que presenten característiques similars a les del segle XI quant a la duració de l'usdefruit i al cens, amb forta presència de la tasca. Digne d'esment és una donació de cos i de béns amb reserva d'usdefruit que fa un home l'any 1194, amb dret a transmetre els béns donats (alou i cases) als seus descendents els quals, com ell, hauran de ser *solidi et stantes* i satisfer la tasca.[71] Més comunes són les escriptures simples de donació de cos i de béns, efectuades per matrimonis o per homes sols;[72] les donacions a l'almoiner a canvi de la manutenció de per vida: *ut ego habeam de ipsam helemosinam unam libram panis et unam scutulam pulmenti, et de vino secundum quod fieri potest, et per unumquemque annum donent mihi unam mundam de vestimento*,[73] i les oblacions de joves, efectuades pels seus pares, oncles o germans amb els béns corresponents (mena de dot o llegítima), per tal que professin com a monjos.[74]

Dèiem abans que l'organització administrativa de Sant Cugat es fa més complexa el segle XII, potser per això les donacions no sempre s'adrecen al monestir i als seus monjos de manera general. En un testament de l'any 1110, per exemple, hi trobem llegats al cenobi, la sagristia i el sagristà, l'almoina i l'almoiner, l'abat, la taula i l'obra del campanar.[75] La dificultat de gestionar un domini tant gran, rendibilitzar les donacions, percebre fidelment les rendes i assignar als recursos on convenia deuen ser la causa directa d'una reorganització que s'endevina més que no pas es demostra en la documentació del cartulari. L'aparició en algunes escriptures de la figura del

71. CSCV, doc. 1203.
72. Idem, docs. 1068, 1091, 1093, 1095, 1096, 1153 i 1204.
73. Idem, docs. 793, 804 i 815. D'aquestes donacions a canvi de manutenció n'hi ha algun precedent al cartulari (per exemple, el doc,. 762 de l'any 1096).
74. Idem, docs. 865, 924, 951, 991, 996, 998, 1006, 1010, 1014, 1017, 1022, 1039, 1057, 1082, 1088, 1092, 1101, 1119, 1125, 1126, 1149, 1150, 1155, 1167, 1168, 1181, 1221 i 1222.
75. Idem, doc. 808.

paborde [76] és un indici d'aquesta reorganització. Com explica Antoni Pladevall, l'abat Guillem d'Avinyó, l'any 1173, obtingué de Roma el permís per a dividir les possessions del monestir en sectors o pabordies. Se'n feren quatre, la major, la del Penedès, la de Palau i la del Llobregat, encarregades cadascuna de percebre els censos i delmes dels seus termes i de procurar, durant uns tres mesos l'any, de mantenir els monjos, servents i llecs que formaven la comunitat.[77]

Quant als béns donats, comprats i permutats, no hi ha diferències substancials amb els períodes anteriors: són alous, honors, terres, vinyes, masos, molins, etc. Això no obstant, alguns matissos s'haurien d'introduir. El primer i més important és que el mas esdevé definitivament omnipresent tant en els documents d'adquisicions com en la resta: mentre que en els documents del segle XI, sense fer-ne una recerca puntual, hi hem trobat referències a 37 masos, en els del XII n'hem anotat pel cap baix 156. Es més, els documents, particularment els contractes agraris, demostren que el mas era la tinença més apreciada, base de percepció rendal. En segon lloc, els molins i l'aigua, que en mou les turbines i s'aprofita pel regadiu, són béns el valor dels quals sembla anar en augment. El patrimoni moliner, ja prou important, de Sant Cugat s'amplià amb noves adquisicions a Ripollet, Castellar del Vallès, Santa Margarida i els Monjos, Palautordera, Argençola, Sant Climent de Llobregat, Castellet i Piera,[78] i els abats cediren molins a cens i n'encomanaren la construcció mitjançant contractes agraris.[79] Però el més revelador és l'interès que els documents tradueixen per la captació d'aigües per a moure les turbines dels molins. Hi ha particulars i autoritats que donen a Sant Cugat el dret a prendre aigua de determinats rius i fonts, i abats que fan permutes per a obtenir-ne, i acords per a permetre desviar aigües i fer-les arribar als seus molins a través de propietats particulars.[80] Després d'haver anotat totes les referències a molins i aigües per a molins del cartulari, la nostra impressió és que, si bé aquests ginys eren més nombrosos en unes zones que en unes altres, les instal·lacions molineres van acabar per estendre's una mica arreu del domini, segurament impulsades pels abats que n'apreciaven les rendes i potser també pels pagesos que en feien ús. En tercer lloc, s'ha d'assenyalar que algunes donacions no són de béns arrels sinó de censos, fet que serà més habitual a la Baixa Edat Mitjana, però que ja es trobava en documents santcugatencs del segle XI.[81] No es pot parlar encara de substitució de terres per censos en les donacions piatoses, però es compren que aquesta tendència ja apunti en un món en el que la propietat plena s'ha anat esvaint i la major part de la feligresia es (o van en camí de

76. Idem, doc. 1252.
77. PLADEVALL, *Els monestirs*, p. 224.
78. CSCV, docs. 881, 932, 946, 996, 1101 i 1165.
79. Idem, docs. 876, 915, 1008 i 1019.
80. Idem, docs. 841, 860, 904, 905, 919, 943, 1045, 1141, 1171, 1174-1175 i 1198.
81. Idem, docs. 925, 927 i 1190. Hi ha altres referències que no hem anotat. Pel segle XI, vegis *supra* n. 19.

ser) formada per tenents lligats al mas i a la terra, que no poden alienar sinó que s'han de transmetre indivisa de pares i fills.

Per acabar amb les peculiaritats de les adquisicions del segle XII s'haurien d'anotar com a particularment importats les de *domus* o cases fortes; [82] *dominicatures* o grans propietats; [83] *quadras*, que segurament també són grans heretats en les que el titular deu tenir determinats drets jurisdiccionals com a subjurisdicció d'una jurisdicció més gran: la pròpia senyoria de Sant Cugat en la donació de la quadra de Schena Rosa el 1186; [84] castellanies, com la de Masquefa, lliurada al monestir per Ponç, prior de Montserrat i monjo de Sant Cugat, l'any 1153; [85] esglésies, com la de Sant Pau del Camp, donada al cenobi pels esposos Guibert Guitard i Rodlendis, que n'havien efectuat la restauració, el 1127, i els temples de la frontera del Penedès que els monjos havien fundat en els seus dominis i que els sarraïns havien destruït, especialment l'església de Sant Maria del castell de Santa Oliva, la de Sant Julià de l'Arboç i la del castell de Calders, que el bisbe Guillem de Barcelona donà (o confirmà) a Sant Cugat, el 1158; [86] el quart dels delmes i enterraments de les esglésies santcugatenques que el bisbe de Barcelona retenia i que l'arquebisbe Oleguer dóna (o defineix) en profit del cenobi el 1121,[87] i les franqueses dels termes de Sant Cebrià d'Aqualonga (Valldoreix), Santa Eulàlia Madrona (Papiol), Sant Cugat i Meschideles (Rubí) atorgades per Ramon Berenguer III, el 1130, i les que el propi comte tenia en l'honor del monestir i al Montmajor, sobre Caldes, donades el 1131.[88]

En la documentació de Sant Cugat els contractes agraris del segle XII són una mica més nombrosos que els de la centúria anterior, el qual corrobora aquella idea de que els abats i els seus col·laboradors van anar perfeccionant els mètodes de gestió a fi d'obtenir un major control sobre la força de treball, el medi de producció i el rendiment del seu domini. Els contractes, d'altra banda, convertien als pagesos tenents en treballadors estables, amb drets reconeguts sobre la terra, la mà d'obra (la família) i el fruit del seu treball. Hem comptat trenta-cinc contractes agraris que, podriem reduir a una trentena si en descomptem alguns que participen ensems dels contractes agraris i dels feudals. En la documentació santcugatenca aquesta frontera, la que separa les funcions més purament militars de les més purament econòmiques, és sempre imprecisa. En pàgines anteriors hem parlat prou dels contractes. Aquí només resta indicar les novetats que registren aquestes escriptures del segle XII. Quant als béns donats a cens (els notaris empren sempre el verb *donare*), els masos

82. Idem, docs. 1043 i 1186.
83. Idem, docs. 1011, 1099, 1114 i 1182.
84. Idem, doc. 1167.
85. Idem, doc. 992.
86. Idem, docs. 891 i 1020.
87. Idem, doc. 858.
88. Idem, docs. 903 i 911.

són presents a quasi la meitat dels contractes.[89] Un d'ells mostra que el mas és una unitat d'explotació prou important com perque, havent mort el pagès del mas, deixant vídua i fill, calgui tornar a casar la dona a fi de portar a la llar la mà d'obra convenient, i l'abat es preocupi d'atorgar contracte (o renovar-lo) a la nova parella, reconeixent, però els drets hereditaris del fill del primer matrimoni.[90] Els contractes del segle XII mostren, encara amb més claredat que els del segle XI, que un nombre relativament elevat d'aquestes donacions a cens s'efectuen a petits i grans senyors, que en l'extracció rendal hauran de jugar, forçosament, un paper intermediari entre l'abat i la pagesia del domini. Això es desprèn, a vegades, de la pròpia personalitat dels obtentors, i, més generalment, del nombre i vàlua dels béns cedits a cens. Quant el bé cedit és una o unes terres, un molí, mig molí, un mas, uns prats o unes *insulae*, hi ha moltes possibilitats que l'obtentor sigui un pagès.[91] Quan l'abat dóna a cens dos masos i unes cases,[92] o dos masos i unes vinyes,[93] hom pot començar a dubtar de la personalitat pagesa de l'adquirent. Quan l'abat dóna censos a parts de fruits (concretament la tasca) d'uns masos a canvi d'un cens fixe sembla més clar que l'obtentor no treballa la terra.[94] Però són molt més clars de la personalitat senyorial (agents senyorials) dels establerts aquells contractes en que, entre altres béns (*domus*, dominicatures, torres, masos) l'abat fa constar que concedeix la batllia de determinades terres o masos.[95] Finalment, és del tot evident que el contracte és de senyor a senyor, i d'intencionalitat ensems politicomilitar i econòmica, quan llegim que l'abat cedeix, a tres persones diferents, el domini senyorial de Castelldefels, la vila de Comarruga i la quadra del Vendrell i la fortalesa de Moja.[96] Entre aquests obtentors, Tici de Castelldefels i Guerau de Moja deuen ser persones importants, caps de famílies de la noblesa. Però no tots els contractes tenen caràcter individual, en el sentit d'adreçats de l'abat a un particular o a un matrimoni. El 1145, l'abat, preocupat perque les muntanyes properes al cenobi estaven ermes i deshabitades, el qual facilitava les incursions dels sarraïns (*accipimus montes s. Cucufatis eremus excolendos et laborandos, ad infestationes paganorum destruendas*, diuen els obtentors), les lliurà a un grup d'unes deu persones o famílies perque, en el termini de quatre anys, les poblessin, cultivessin i hi aixequessin una fortalesa, les dimensions de la qual precisa. L'abat, a més de les muntanyes, donà a cadascú deu ferragenars, en els quals cada adquirent hi podia sembrar una quartera d'ordi; establí que a partir del

89. Idem, docs. 799, 832, 854, 870, 877, 915, 921, 949, 957, 1019, 1034, 1044, 1061 i 1110.
90. Creiem que és una interpretació plausible del doc. 921.
91. CSCV, docs. 786, 811, 813, 832, 833, 870, 876, 877, 900, 915, 921, 937, 949, 981, 1000, 1001, 1008, 1013, 1028, 1034 i 1061.
92. Idem, doc. 799.
93. Idem, doc. 854.
94. Idem, doc. 1019.
95. Idem, docs. 814, 825, 878, 1044, 1110 i 1187.
96. Idem, docs. 1117, 1132 i 1169.

quart any se li lliuraria la tasca de tots els fruits (excepte dels ferraginars) i els delmes i les primícies; per cada mas que es construís se li donaria un parell de gallines; reclamà per a ell la fidelitat i potestat degudes; va preveure que els obtentors subestablirien a la terra llauradors que ells destrenyerien sota la potestat dels abats; en previsió d'abusos, va prohibir als adquirents la imposició en tots aquells termes de forcies, questes, herbes, civades i talles; va prohibir que imposessin multes més que als seus llauradors, i, com és habitual, els va dir que no podien tenir altre senyor que l'abat.[97] Sens dubte estem davant d'un contracte dels anomenats *ad populandum* en el qual els adquirents són un grup de famílies diriem de la petita noblesa als quals s'encomana la doble tasca de colonitzar i defensar un territori. Per portar-la a terme, però, cal concedir-lis determinats drets dominicals i jurisdiccionals. Això no obstant, observem que l'abat «fila prim», és a dir, que limita clarament aquestes competències, perque, molt probablement no té gaire confiança en aquests homes de l'estament militar, que, d'altra banda, necessita. Tindrem ocasió de comprovar que la desconfiança estava justificada.

Diferent, en el sentit de purament econòmic, és el contracte que l'any 1197 va fer l'abat Guillem amb un grup de dotze famílies a les que va lliurar una parellada de terra de la quadra de Moja per la que haurien de tributar un cens anual de trenta quarteres de forment a mesura del mercat de Vilafranca. Es clar, es preveia que els adquirents es repartirien la terra en *sortes*, i per això l'abat precisava la quantitat de gra que a cada família li corresponia satisfer per sumar, en conjunt, les esmentades trenta quarteres.[98]

Quant als censos, en general, segueix havent-n'hi de fixos i de proporcionals a la collita, i el seu estudi segueix proporcionant indicis sobre la categoria social dels tenents. Això no obstant, resulta menys clar que abans que els senyors, petits o grans, satisfacin només o gairebé només censos fixos. Tanmateix altres informacions, que es desprenen de les càrregues rendals, venen en la nostra ajuda. Les examinarem més endavant. De moment, retinguem que es confirma l'increment dels censos, que ja haviem observat el segle XI. Ara prestacions del tipus del sisè, el quint, el quart, el terç i fins la meitat de la collita o de determinades collites són més freqüents que abans, mentre que, comparativament, el delme (com a prestació rendal) i la tasca ho són menys. Sovint, com ja passava el segle XI, els tenents han de satisfer alguna mena de cens fix i dos o tres censos a parts de fruits: un pel vi i els altres pels cereals, o uns per unes terres i altres per unes altres. Com ja es tradicional, l'esforç de posar una terra erma en conreu es compensa amb un cens més baix. Tret d'algun cas excepcional, els censos fixos no són mai en moneda (algunes mancusadaes o algún morabatí). Són quarteres, mitgeres, aimines o sesters de forment, i alguna vegada, d'oli, mel i faves; lliures de cera i pebre; gallines i *pernas*. Quan

97. Idem, doc. 960.
98. Idem, doc. 1218.

sabem pel bé cedit que el contracte és atorgat a un membre de l'estament senyorial o a un membre de l'èlite pagesa, com pot ser un batlle, ens adonem que els censos i drets equivalents presenten particularitats notables. En primer lloc el braçatge, que havia aparegut tímidament el segle XI, ara esdevé un cens a parts de fruits més freqüent, que els abats perceben juntament amb altres censos en determinades dominicatures, i que també assignen com a remuneració dels seus batlles, als que poden cedir així mateix el redelme i una part dels plets i estacaments.[99] Però aquests agents senyorials, sobre les terres que reben en tinença, poden satisfer també censos a parts de fruits (com el quart, el quint i el braçatge) i censos fixos (com mitgeres de civada, quarteres de forment, costelles de porc, aimines de vi, parells de capons, *unum aurem*) als abats. No es tracta, doncs, de contractes feudovassallàtics, al menys no purament, perque no sembla que els serveis típics d'aquests contractes (militars, de cort, de seguici i de justícia) s'hi contemplin de manera prevalent.

Per a més precisió, vegem un contracte: l'any 1125 l'abat Roland va donar a Pere Bernat i a la seva família la torre de Monistrol amb cases, rèdits, batllia, feus, una dominicatura, terres, vinyes i masos. De la producció de la dominicatura, Pere Bernat n'haurà de satisfer el quart a l'abat, el qual es reserva el dret a aportar-hi els bous i la meitat de la llavor, i, en aquest cas, obtenir-hi la meitat de la collita. D'unes vinyes, l'obtentor donarà la meitat del fruit; d'unes altres possessions, l'*alberga*; del mas d'Oliba Bonfill, la tasca; i d'una peça de terra, també la tasca. De tots els *eximentis*, és a dir, de les prestacions rendals i altres drets –suposem– de la batllia, Pere Bernat en tindrà el seu redelme.[100] Es clar, doncs, que hi ha una petita piràmide d'extracció rendal: a la base, el pagès tenent del mas i satisfent les seves rendes; entremig, el batlle, tenent de la batllia i d'altres béns i drets (torres, dominicatures, feus), treballant i fent treballar la terra, percebent rendes i satisfent-ne, i al cim l'abat, senyor eminent de tot i darrer exactor.

Altres batlles o petits senyors semblen més ben tractats: l'any 1114 el mateix abat Roland dóna a Bernat Arnau i a la seva dona els feus que el seu pare ja havia tingut pel monestir i li encomana la batllia de Moja perque hi construeixi o restauri una torre, defensi el lloc, el tingui al servei de Sant Cugat, sigui fidel al monestir com «un home ho ha de ser al seu millor senyor», resti sempre a Moja amb els seus béns i no satisfaci altra prestació que un *receptum* anual.[101] Les relacions entre l'abat i l'obtentor en aquest contracte se situen en un pla més polític, perque la preocupació per fortificar l'indret i tenir-lo al servei de l'abat hi prevalen. El document, curiosament, no diu res de com l'abat i Bernat Arnau es repartirien les rendes dels pagesos d'aquelles terres, si es que efectivament se les havien de repartir.

Més clar, en aquest sentit, és la infeudació o encomanació a Tici i a la seva

99. Idem, docs. 814 i 1169.
100. Idem, doc. 878.
101. Idem, doc. 825.

familia de la dominicatura de Castelldefels, amb tots els seus termes i pertinences, masos, terres, vinyes, muntanyes, boscos, pastures, llenyes, aigües, estanys, pesca, cacera, trobes i tots els drets, i el castell de Castelldefels, que l'abat Guillem fa l'any 1178. La cessió es fa amb la condició de que Tici i els seus descendents ho tinguin a la fidelitat i el servei de Sant Cugat a qui hauran de satisfer cada any com a cens *cinc schatos* (una varietat de peix la pell del qual s'emprava per a polir) i una quantitat segurament elevada de blat (*centum pesas tritici*), que ells mateixos hauran de transportar al cenobi amb els seus propis mitjans de transport. L'abat afegeix que reté la tercera part de tots els plets, la meitat dels enterraments i dues *albergas*, i, en el més típic llenguatge del feudalisme diu que se li haurà de donar potestat del castell *irati et paccati* tantes vegades com ell i els seus successors vulguin.[102]

Diferència important respecte del segle XI és la freqüència dels drets d'entrada que sembla que van en camí de ser pagaments quasi obligatoris en tot contracte. El canvi es important perque fa l'efecte que la centúria anterior devia ser una pràctica, no solament inusual, sinó de licitud dubtosa. Segons la nostra hipòtesi, els monjos en disfressaven l'exigència dient que rebien els diners de l'entrada com un donatiu que aplicaven a una obra pia com la construcció del campanar o el manteniment del monestir: *venisti et petisti nobis ut fecisemus tibi exinde cartam precariam ... et facimus et dedisti nobis manchosos VIII de auro cocto quod nos accepimus et expendimus eos in opera s. Cucafati in ipsa turre.*[103] En els contractes del segle XII, els drets d'entrada són quantitats de diners que oscil·len entre 1 i 6 morabatins,[104] que poden arribar a 15 o 16 en casos una mica excepcionals com la cessió de dos masos [105] o fins i tot a 50 quan és un contracte *ad populandum* atorgat a una desena de famílies.[106]

Els historiadors sovint dirigeixen la mirada de manera unilateral cap a les obligacions dels tenents. Per comprendre les relacions socials agràries d'aquell temps cal fixar-se també en els drets de la pagesia i les limitacions d'aquests drets. La tinença del segle XII és ja una possessió. Els contractes quasi sempre són hereditaris, és a dir, que el pagès (i el senyor establert) té el dret escrit a transmetre la tinença als seus descendents. Així consta en trenta dels trenta-cinc contractes del segle XII que estudiem. Dels cinc restants, quatre són per la vida de l'obtentor i un per dues generacions. Dels trenta hereditaris, tretze ho són sense més precisió que la clàusula que diu *donatores sumus vobis ... atque posteritati vestre*. En disset, però, l'abat precisa la fòrmula de successió: els pares en cada generació hauran d'escollir un fill que els succeeixi a l'hora de la mort i a ell li deixeran la tinença que s'haurà de mantenir indivisa *(unus post alium, indivisibiliter)*. Es evident que això, ensems que un dret, és

102. Idem, doc. 1117. Agreeixo a Joan Bastardas la informació que amablement m'ha donat sobre el significat del mot *schatos*.
103. Idem, doc. 478. Vegis també els docs. 633 i 672.
104. Idem, docs. 811, 833, 870, 876, 877, 878, 879, 900, 915 i 921.
105. Idem, docs. 814 i 854.
106. Idem, doc. 960.

una obligació, i, com a tal, no es pot separar del desenvolupament dels vincles de dependència que porten cap a la servitud personal i real.[107] Tant és així que almenys en set dels contractes estudiats, després de fixar aquella fòrmula de successió indivisa en profit d'un sol fill, l'abat precisa que els obtentors i els seus hereus i successors, majorment pagesos, han de ser *solidi et stantes*, és a dir, homes exclusivament seus i residents en el mas i la terra.[108] Almenys quatre d'aquests contractes són atorgats a pagesos de masos.

Aquesta vinculació del pagès (o del batlle) a l'abat i a la tinença generalment es reforça amb la clàusula que diu que no podrà fer ni aclamar més senyor que l'abat o el seu batlle, i no podrà vendre ni empenyorar ni alienar la tinença, sinó és –a vegades s'afegeix– a l'abat i als seus successors.[109] Tanmateix, hi ha contractes que en aquest terreny reconeixen més drets als tenents, com, per exemple, el de vendre i empenyorar la tinença entre llauradors consemblants, és a dir, que facin les mateixes prestacions; [110] el de fer-ho amb el consell dels abats o dels seus batlles; [111] i el de poguer vendre i empenyorar després d'haver donat a l'abat un marge de temps (15 o 30 dies) per a exercir el dret de fadiga o prelació.[112] A la fi l'abat (o el contracte) pretén que el tenent sigui un home sòlid i estadant però que, arribat el cas també pugui vendre la tinença i marxar, si ho fa amb el seu consell: *uni post alium, indivisibiliter ... sit semper solidus s. Cucuphatis et maneat semper in predicto manso, et tu nec tui post te non possitis vendere neque inpignorare, neque in aliam personam transmutare, sine nostro consilio.*[113]

Després de llegir tots aquests contractes i d'intenar perfilar la identitat dels seus actors, hom no pot defugir els dubtes. Per on passa la frontera entre el noble i el pagès els segles XI i XII? Què era, socialment parlant, un batlle? Un petit noble o un gran pagès? La resposta no pot ser simple, però és evident que, en els pols oposats d'aquella societat, una massa considerable, la majoria, només pagava rendes i una petita minoria només en cobrava. Entremig, una capa, potser més gruixuda que no ens pensem, feia ambdues coses a l'hora. Es aquesta gent, que permeabilitzava les fronteres, la que dificulta l'anàlisi. Abans vèiem com, analitzant contractes agraris, lliscàvem, sense proposar-nos-ho, cap els contractes feudals, categoria en la que ja ens semblava que podien entrar la cessió de Castelldefels, la de la fortalesa de Moja,

107. El tema del orígens de les servituds és la base dels treballs d'investigació de Paul H. FREEDMAN, *Assaig d'història de la pagesia catalana (segles XI-XV)*, Barcelona (Edicions 62), 1988, i Lluis TO FIGUERAS, *L'evolució de les estructures familias en els comtats de Girona, Besalú, Empúries-Peralada i Rosselló (segles X-principis del XIII)*, 2 vols., Universitat de Barcelona, 1989 –tesi doctoral inèdita–.

108. CSCV, docs. 921, 1019, 1028, 1034, 1061, 1187 i 1218.

109. Idem, docs. 811, 813, 825, 870, 877, 878, 921, 957, 981 i 1000.

110. Idem, docs. 832 i 1013.

111. Idem, docs. 833 i 1019.

112. Idem, docs. 832 i 1117.

113. Idem, docs. 1019.

la *domus* de Gallifa, i altres, cadascuna amb terres i masos. L'única reserva que fèiem era que en aquests contractes l'abat imposava la satisfacció d'unes rendes agràries que no semblaven gaire compatibles amb la condició, suposadament noble, dels obtentors.

Anant una mica més enllà, observarem que entre els documents santcugatencs del segle XII n'hi ha alguns que sí que semblen respondre més plenament a les pautes del pacte feudal. Són convinences com la que l'abat va fer amb Guillem Pere per a la reedificació del castell de Cleriana, l'any 1114; amb Ramon de Laceres, que va rebre l'honor homònim en feu, en servei i fidelitat de Sant Cugat, el 1161; i amb Bernat de Papiol, a qui va infeudar una quadra del terme del castell de Calders, el 1129.[114] Es clar, com a corol·lari de les investidures de tinences militars, els vassalls prestaven jurament de fidelitat als seus senyors (n'hem vist alguns exemples del segle XI), com va fer el feudatari del castell de Clariana l'any 1104: *Iuro ego Guillelmus Petri, filius qui fuit de Bellesena, femina, quia de ista hora in antea fidelis ero, sine fraude et sine ullo malo ingenio et sine ulla deceptione, qualiter christianus homo fidelis esse debet ad suum seniorem, cui manibus se comendat, ad s. Cucufatem et ad te Renardum abbatem cenobii s. Cucuphatis de castello de Cleriana et de sua castellania; et vos non dezebre de castello nec de castellania suprascripta nec de terminis ipsius castri. Et ego Guillelmus suprascriptus similiter iuro s. Cucuphati et tibi domno abbati Rainardo s. Cucuphatis et successoribus tuis quod ipsum castrum de Cleriana non vetabo tibi et abbatibus s. Cucufatis, nec ad vestros missaticos et potestatem vobis dabo sine engan quantascumque vices michi mandes aut mandent, aut cum forsfetura aut sine forsfetura.*[115] Tici, que el 1178 rebia la dominicatura de Castelldefels, amb reserva de fidelitat, servei, cens, altres drets i la potestat deguda a Sant Cugat,[116] ell també va prestar el seu homenatge i jurament de fidelitat uns mesos després, el 1179: *Iuro ego Ticio, qui fui filius Guilie, femine, vobis dompno Guillelmo, abbati et conventui cenobii s. Cucuphatis, esse fidelis et iratus aut paccatus dare potestatem de domo que vocatur kastrum Felix per quantas vices michi demandaveritis.*[117] I el jurament corrobora allò que ja sospitàvem, de les relacions de Tici amb l'abat; que eren més pròpies dels pactes feudals que dels contractes agraris, tot i les rendes que s'exigien a aquest senyor de Castelldefels. De tenor semblant, és a dir, feudovassallàtic és el conveni que Bernat de Papiol va fer amb l'abat de Sant Cugat a qui va prometre *(convenio vobis per bonam fidem et sine engan et per sacramentum et per hominaticum)* defensar el domini del Vendrell contra tots els homes, àdhuc els castlans propis, pacte pel qual Bernat va percebre, 150 sous.[118] Curiós acord aquest en què el vassall ven els seus serveis militars al senyor per una quantitat fixa.

114. Idem, docs. 1826, 1041 i 1129.
115. Idem, doc. 785.
116. vegis *supra* n. 102.
117. CSCV, doc. 1120.
118. Idem, doc. 1145.

D'una manera o d'una altra, tot encaixa en una lògica global que es podria raonar dient que no hi ha senyoria sense castell, ni contracte agrari sense pacte feudal, perque els segons són garantia dels primers. Sense força (militar, judicial, ideològica), el pagès no satisfà perpètuament les rendes, ni reconeix sempre el senyor, ni respecta inviolablement les prescripcions sobre l'herència i alienació de la tinença. I el mateix s'ha de dir del feudatari respecte de la seva tinença militar, i de qualsevol agent senyorial en la seva funció, possessió i rendes. En aquell sistema, que era jeràrquic i diversificat –piràmides de comandament i extracció rendal juxtaposades–, i en el que les línies de força, en darrera instància, havien de convergir en un centre –ocupat per l'abat o senyor eminent–, les tendències centrífuges pressionaven arreu de l'estructura. Però fins a cert punt, com que les forces dissociadores jugaven a tots els nivells de l'estructura, i els del nivell immediatament superior sempre se sentien amenaçats de refús pels seus immediats inferiors, es pot dir que les tendències centrífuges generalment eren ofegades en la pròpia matriu. Es clar, doncs, que hi havia un equilibri precari. Per a mantenir-lo, evitant en el possible el recurs a la violència, hom perfeccionava els mètodes de gestió, i els notaris posaven cura en la redacció d'uns contractes agraris i uns pactes feudals que feien més sòlides les relacions socials. I això s'aconseguia donant més garanties al senyor, quant a la sostracció, i al pagès, quant al medi de producció, i a ambdos, quant al control del procés de producció i reproducció. A la fi es podria dir que qualsevol sistema social, per explotatiu que sigui, si aspira a perdurar, ha d'incorporar uns nivells mínims de compromís. Seria, doncs, una simplicitat explicar-s'ho tot en funció de genealogies institucionals o pel redescobriment del dret romà, per molt que els homes de lleis busquin els remeis del present en les herències del passat.

En la documentació del cartulari es fa ben palès, ensems, el compromís i la dificultat –a la fi, impossibilitat– de mantenir-lo, derivada del fet de voler donar unes mínimes satisfacions a les aspiracions d'autosuficiència de la majoria –independència, propietat–, sense retallar, sinó incrementant, la sostracció, que beneficiava a una minoria. Més que el segle XI, el XII tenim, d'una banda, escriptures que ens mostren a pagesos, batlles, petits nobles i grans senyors fent ús dels seus drets de possessió sobre llurs tinences i feus, generalment indicant que el senyor superior és l'abat, però sempre actuant amb gran autonomia. Es com si, tirant de la propietat, hom n'hagués descomposat els drets i, a la fi, esmicolat. D'altra banda, i això resulta molt evident, en la documentació del segle XII tenim la prova de la imperfecció del sistema: ens referim als nombrosos plets a què els abats es van veure abocats per a mantenir els seus drets dominicals i jurisdiccionals.

Quant a la capacitat de pagesos i nobles vassalls de Sant Cugat de disposar de llurs tinences i feus, en tenim nombrosos exemples en el cartulari. Un cas evident són les vendes: el 1108 un matrimoni va vendre el seu mas, heretat dels pares, i, encara que va dir que el comprador el tindria com un alou propi, va precisar que Sant Cugat

tenia dret a percebre-hi la tasca.[119] Fet i fet, no es tractava, doncs, d'un alou en el sentit tradicional. Més clara és la venda que, el 1144, va fer un particular a un matrimoni d'un mas de Santa Creu d'Olorda, que va heretar dels pares, però que tenia, diu, pel monestir, al qual satisfeia censos fixos.[120] I per si això no fos encara suficient, tenim l'escriptura de venda del mateix mas que cinquanta anys després van fer els fills del comprador, deixant constància també del cens degut a Sant Cugat.[121] Tal com hi ha tenents que venen llurs tinences o parts d'elles, també n'hi ha que les donen, permuten, deixen en testament i subestableixen o cedeixen a cens. L'any 1145, per exemple, un matrimoni, que tenia terres i cases per Sant Cugat, va donar un conjunt d'aquests béns a una família que haura de satisfer censos a ells i al monestir.[122] Potser és diferent el cas d'un home, Guillem Pere, que el 1132 va fer carta precària d'unes terres d'Olzinelles, alou de Sant Cugat, a un matrimoni perque hi construís una casa, fes estada i pagués un cens al monestir. En aquest cas la carta precària o contracte sembla ser el resultat final d'una permuta entre particulars, que es commutaven terres de Sant Cugat.[123] Actuacions similars es deuen repetir a diferents nivells de l'escala social. El 1145 és Guilia, la mare de Tici, futur senyor de Castelldefels, qui, «pels molts i grans serveis que el seu caríssim fill li havia fet», li va donar una *pariliatam terre quintalem* del cenobi de Sant Cugat, que tenia com a *lexa* del seu marit, i per la que Tici haurà de satisfer la cinquena part de la collita al monestir.[124] Qui dóna, contracta i permuta, també deixa en testament: Pere Maiol i la seva dona Ermessenda, que són hisendats, ensems aloers i tenents, posseïdors de no menys de sis masos de diferents institucions eclesiàstiques, sobretot de Sant Cugat, l'any 1147 fan testament repartint aquests béns entre els seus fills.[125] De fet, això és normal i estava previst en els contractes agraris. Més inusual és trobar a l'abat exercint el dret de fadiga o similar, és a dir, comprant al tenent els seus drets sobre la tinença. Es el que va fer l'abat Renard, l'any 1103, quan va pagar a Bernat Jofre deu mancusos d'or de València per a recuperar l'alou que el seu predecessor, l'abat Andreu, havia cedit per carta precària al pare de Bernat Jofre.[126] Es exactament el mateix que va fer el paborde Ramon quan l'any 1110 va comprar a un matrimoni i a la seva filla un alou que tenien, diuen, per herència i *per precariam iam dicti Cucufatis*.[127] Es pot pensar que els venedors, com a precaristes que són, empren el mot alou *(vendimus vobis alodium quod habemus)* de manera abusiva, però són tantes les escriptures de tenents i censataris de Sant Cugat, redactades en termes semblants, que hom no pot més que pensar en una alteració del sentit originari del concepte

119. Idem, doc. 796.
120. Idem, doc. 956.
121. Idem, doc. 1193.
122. Idem, doc. 962.
123. Idem, doc. 922.
124. Idem, doc. 965.
125. Idem, doc. 974.
126. Idem, doc. 781.
127. Idem, doc. 810.

alou, paral·lel als canvis de la propietat. En fi, si els abats (o els pabordes) compren les terres als seus tenents, també aquests i els feudataris els poden donar: l'any 1138, per exemple, Berenguer Guillem de Gallifa va fer testament deixant a Sant Cugat un camp que tenia per feu del monestir.[128]

Però aquests exemples no s'han acumulat per fer anecdotari, sinó per demostrar que els drets del tenents (pagesos i senyors) eren, al menys en alguns casos, força amplis, i no és segur que hi hagués exacta correspondència entre la posició social del tenent i el seu grau d'autonomia o els seus drets sobre la tinença. El que sembla evidente és que, partint d'aquestes premises, en tots els nivells de l'escala social, sempre hi hagué tenents i vassalls disposats a negligir les rendes i els serveis deguts, i a apropiar-se plenament del que no tenien més que condicionadament. En aquest sentit, la documentació del cartulari de Sant Cugat, i altra que hem estudiat,[129] demostra que el segle XII, sobretot la segona meitat, fou un període especialment conflictiu. Nombroses querelles, plets, arbitratges i *definitiones* ho proven. Agents senyorials i petits nobles, afanosos de poders jurisdiccionals i desitjosos de construir-se la pròpia senyoria (ni que fos dins d'una altra senyoria), en foren grans protagonistes. I no tots els conflictes brollaren de dins. També magnats i cavallers de torres i castells veïns, cobejosos de treball pagès, es llançaren sobre tenents de Sant Cugat als que volgueren imposar prestacions arbitràries (toltes, forcies, questes) i sometre a jurisdicció. Els abats, com és lògic, sortiren en defensa dels seus homes tant perque era la seva obligació, segons el contracte agrari i el pacte feudal, com perque els calia preservar les fonts de rendes. Però el monestir està mal armat per combatre amb professionals de la guerra; potser per això els abats pleitegen reiteradament, i, no menys sovint, «compren» sentències favorables pagent quantitats diverses, a vegades força elevades, als suposats perdedors.

Del segle XII, en el cartulari, hi ha més d'un centenar de querelles, judicis i *definitiones*, és a dir, escriptures sobre conflictes de tota mena i fòrmules finals d'arranjament. Els plets que l'abat enfronta són de molt diversa importància social, econòmica i política: versen sobre la possessió de castells, torres, quadres, viles i grans drets senyorials, amb membres de l'aristocràcia; [130] sobre la propietat d'alous grans i petits, masos i molins amb gent de diferent posició social; [131] sobre llegats testamentaris que els parents dels testadors, sobretot vídues i fills, es resistien a lliurar; [132] sobre les rapinyes, damnatges i contribucions indegudes que nobles desaprensius i violents imposaven a homes de Sant Cugat,[133] etc. Aquesta onada de conflictes

128. Idem, doc. 936.
129. Josep M. SALRACH, *Agressions senyorials i resistències pageses en el procés de feudalització (segles IX- XII)*, a «Revoltes populars contra el poder de l'Estat», Jornades de debat, Reus 18-20 octubre 1990, Barcelona (Generalitat de Catalunya), 1992, p. 11-29.
130. CSCV, docs. 864, 909, 953, 1031, 1035, 1050, 1130, 1147, 1156, etc.
131. Idem, docs. 812, 822, 873, 895, 913, 1036, 1087, 1107, 1108, 1148, etc.
132. Idem, docs. 783, 822, etc.
133. Idem, docs. 869, 913, 920, 1042, etc.

mereixeria un estudi detallat, i qui el fes segurament no s'hauria de sorprendre que sovint els plets s'arrangessin per negociació i compra: una de les parts renunciava, diriem, a l'exercici dels seus pretesos drets i l'altra part comprava o pagava per aquesta *evacuatio*. Qui sap si això formava part d'aquella mateixa lògica dissociativa que feia difícil pronunciar-se sobre els drets de cadascú sobre cada cosa. Per força el treball dels notaris i homes de lleis estava garantit en aquella societat. Els abats l'empraven reiteradament. Tampoc s'estaven de demanar la mediació i el judici dels bisbes de Vic, Barcelona i Elna, els arquebisbes de Tarragona i els comtes-reis quan la importància dels plets ho requeria.[134]

Com passava els segles X i XI, també el XII els grans poders temporals eren sol·licitats perque amb la seva autoritat garantissin la integritat del patrimoni santcugatenc: el 1120 el papa Calixte II va confirmar les propietats del monestir, el 1174 el rei Alfons I va fer semblantment amb els honors de Tàrrega, i el mateix monarca, el 1188, va confirmar la possessió de la fortalesa de Bedorch (Piera), de l'Anoia, recentment obtinguda pel monestir.[135] Les precaucions eren justificades, com ho prova la freqüència dels enfrontaments, que no només se suscitaven entre eclesiàstics i laics; també les institucions de l'Església disputaven per possessions i drets: el 1108 els bisbes de Vic i Barcelona dictaren sentència reconeixent que el monestir de Montserrat era alou de Sant Cugat, però el 1134 calgué que el bisbe de Vic confirmés la donació de Santa Cecília de Montserrat que el seu antecessor havia fet a Sant Cugat.[136] Després les desavinences foren amb Sant Llorenç del Munt: el 1168, el bisbe d'Elna i l'abat d'Arles sentenciaren sobre la qüestió suscitada per l'elecció de l'abat de Sant Llorenç, i el 1179 el papa Alexandre III confirmà un acord al que arribaren els abats d'ambdos monestirs.[137]

Potser el segle XII Sant Cugat no va venir un oponent de tanta talla com Mir Geribert el segle XI, però la conflictivitat que el cenobi hagué d'enfrontar fou molt més greu per més reiterada, duradora i estesa, socialment i geogràfica. Creiem haver explicat prou que cap dels grans fenomens socials de l'època és producte de la casualitat, i per tant que alguna mena de relació hi ha entre aquesta onada de conflictes, d'una banda, i els esforços per fer més precisos els mètodes de control dels homes, les rendes i les terres (contractes agraris i capbreus), de l'altra. Però és clar que la història és dialèctica i entre aquelles mateixes conquestes dels senyors (increment de la sostracció, aparició de les servituds) no podien deixar d'haber-hi guanys pagesos, per petits (o grans) que fossin: l'heredabilitat o dret de possessió de la tinença n'és el principal. I aquí, reprenent el cicle, hi ha la font de molts conflictes: l'aspiració a la propietat i la llibertat que la pròpia condició de tenent implica.

134. Idem, docs. 797, 909, 1031, 1067, 1147 i 1156.
135. Idem, docs. 849, 1098 i 1176.
136. Idem, docs. 797 i 928.
137. Idem, docs. 1067 i 1122.

Conclusions

Quan vers 1200 deixem aquest estudi, la història del domini del monestir de Sant Cugat ha fet poc més que començar. En aquest aspecte (i en la història en general) no hi ha conclusió. El propòsit és simplement repensar el que hem vist i treure'n alguns ensenyaments; uns de valor concret, referits a la història monacal i santcugatenca, i altres més generals.

Referent a Sant Cugat, destacarem cinc punts:

1/ El cartulari, una recopilació feta per a enregistrar els béns i drets del domini monacal a partir dels seus títols originaris, resulta ser molt més que una col·lecció de documents. Si hom els llegeix, en l'ordre en què es presenten, no pot evitar fer-ne una «lectura». Es doncs, una font expressiva que impel·leix cap a la interpretació.

2/ Admetent que les pèrdues d'escriptures deuen distorsionar la realitat, la primera sorpresa de l'investigador és descobrir que, partint d'un patrimoni anterior desconegut, el domini es va constituir bàsicament entre 950 i 1025, sobretot entre 975 i 1000.

3/ A partir d'aquestes dates l'inventari de propietats s'amplia més modestament i, en general, per les mateixes comarques i termes municipals (termes castrals i parròquies, en les formes d'enquadrament de l'època) on el monestir ja havia posat peu abans del 1000-1025. En aquest sentit es confirma, ara amb xifres aproximatives, allò que ja se sabia: el domini santcugatenc és del Vallès, del Barcelonès i de la frontera del Penedès, gairebé exclusivament.

4/ Tota la societat està implicada en la gènesi i desenvolupament d'aquesta estructura. Hi ha donacions petites i modestes, que hom pot atribuir a la petita pagesia aloera tradicional; moltes donacions de valor apreciable, que han de ser atribuïdes a sectors benestants de la pagesia o a hisendats de difícil classificació (els conceptes tradicionals «noblesa» i «pagesia» són aquí poc operatius), i algunes donacions de l'alta aristocràcia. La Casa de Barcelona fa donacions i protegeix (també recapta ajut), però fa l'efecte que Sant Cugat va rebre dels seus comtes bastant menys que altres monestirs, potser perque no ho necessitava.

5/ Partint dels preceptes carolingis i amb el procés de feudalització, el domini santcugatenc esdevé senyoria, és a dir, una estructura de poder on els drets dominicals o derivats de la propietat del sòl s'amplien amb drets sobre els homes que l'habiten, fonamentalment drets de manar, castigar i recaptar impostos. Es clar que, a diferència de moltes senyories de titularitat laica, la de Sant Cugat no procedeix tant d'un procés d'usurpació com de concessions atorgades, que els abats consoliden mitjançant escriptures (contractes agraris, pactes feudals, *definitiones*, privilegis), que ja coneixem. El resultat, a cert nivell, deu ser arreu el mateix (disseminació de poders i nova estructura de relacions), però a Sant Cugat, potser pel seu origen, la senyoria no sembla revestir, en la base, les característiques d'arbitrarietat i opressió d'altres senyories d'aquesta època.

I així, per aquest camí, el balanç ens aparta de l'anàlisi concreta del domini de Sant Cugat per portar-nos al pla general de l'evolució social i política. Quines *deduccions podriem treure'n, si pensessim* que l'observat no és un cas aïllat, sinó un exemple que es deu repetir?

1/ Els grans dominis i senyories de la primera edat feudal procedeixen de l'època carolíngia, que és quan es van formar o van iniciar la seva formació els grans patrimonis terrers que més aviat o més tard (més aviat les grans institucions eclesiàstiques) es dotarien de poders jurisdiccionals.

2/ Les grans fortunes eclesiàstiques procedeixen de les petites, de laics i eclesiàstics, per un *constant degoteig de propietats que s'accelera la segona* meitat del segle X i remet a partir de vers 1025. En les donacions, dites piatoses, d'abans del 1025 es barregen, segurament, les motivacions religioses amb les econòmiques (potser endeutaments, recerca de protecció). Després del 1025, en un context de menys donacions, fa l'efecte que les testamentàries i les donacions amb reserva d'usdefruit són, proporcionalment, més nombroses, i apareixen tres fenòmens relativament nous que adquireixen més pes el segle XII: donacions a canvi de manutenció, oblacions i donacions de diners i rendes. Segurament això deu ser un indici de dos fenomens propis de la feudalització: la minva de patrimoni (o del dret a disposar-ne plenament) de les famílies petites i mitjanes, i l'enquadrament de les poblacions en estructures que limiten la iniciativa particular.

3/ Els dominis i senyories, que es constitueixen, també s'organitzen. Per al poder senyorial, l'interès econòmic és la renda, que fa compatible els reflexos d'autosubsistència dominants, la dispersió de les propietats i la disseminació de poders amb la satisfacció de les seves pròpies necessitats. La manera de lligar el productor amb el senyor és el contracte que potser, abans del segle XI, és freqüentment oral i, *després del segle XI, correntment escrit.*

4/ D'ençà que disposem de contractes agraris, observem una tendència a estabilitzar i perpetuar les relacions agràries i a incrementar la sostracció. De la tasca, cens habitual a l'època carolíngia, es passa a censos més elevats a parts de fruits i a prestacions acumulatives per unitat familiar: censos (censos fixos) i agrers (censos a partir de fruits).

5/ A través d'aquests contractes, hom pot observar l'aparició de la tinença com a unitat bàsica de producció, sostracció i reproducció *amb drets reconeguts de* senyors i pagesos. A les càrregues rendals, ben fixades i unides indissolublement a la terra, s'afegeixen normes de creixent precissió sobre la possessió i transmissió de la tinença. El que abans del segle XII eren béns, sovint cedits de per vida o per dues generacions, ara són quasi sempre unitats de producció donades a perpetuïtat, perque els obtentors les transmetin per herència, generalment de manera indivisible i a un fill de cada generació, que els propis tenents escolliran. El tenent no podrà aclamar més senyor que el seu, del qual serà home sòlid, residirà a la tinença (hi farà

estada), i no la podrà vendre, alienar o empenyorar sense permís del senyor, el qual a vegades es reserva un dret de fadiga o prelació de 15 o 30 dies.

6/ El mas apareix en la documentació del segle X poques vegades; el segle XI ja el trobem més sovint, i el XII es fa omnipresent. Llavors sembla ser la tinença per excel·lència, fornidora de bones rendes i enquadradora de la força de treball de la família pagesa. Com a forma de vida i de poblament, segurament no és creació senyorial, però segurament sí que ho és com a forma de sostracció. Per això es propaga amb la feudalització. Quant a les normes de successió indivisa i d'elecció d'un fill per a rebre la totalitat de l'herència hom les troba en contractes agraris relatius a masos i a altres tipus de possessions.

7/ L'ús del mot contracte agrari no està exempt de problemes; i no parlem ara des d'un angle jurídic o institucional, sinó purament social. El senyor molt sovint (potser generalment) contracta l'explotació de les terres i les prestacions rendals (o més exactament, dóna la terra), amb intermediaris, batlles, cavallers, petits senyors o élite pagesa (com anomenar-los?), a canvi de censos fixos i agrers. Seran aquests senyors mitjans els encarregats de conectar directament amb la pagesia treballadora de la terra a la que subcediran terres a cens, si és el cas, cobraran rendes i destrenyeran si en tenen les competències. Per això el contracte agrari, a partir d'un cert nivell social, llisca cap el pacte feudal. La frontera és imprecisa, però amb caràcter general es pot dir que el pacte feudal es caracteritza pels serveis d'índole militar i política que el senyor exigeix al seu vassall, i que sovint no exclouen les prestacions rendals.

8/ El sistema feudal així establert, per la seva gènesi i estructura, basada en relacions personals i pactes privats, és procliu a la dissociació, per això precisa de contenidors. El treball creixent i perfeccionat de notaris i homes de lleis no és doncs, tant una qüestió d'escola com de necessitat social. El sistema coneix una crisi de naixença vers 1025-1075. Els conflictes són grans, però focalitzats en uns llocs i en uns potents llinatges. La segona crisi és més aviat de creixement, i de vers 1150-1200. Els conflictes potser són menors, però sembla que geogràficament i socialment estan més estesos.

9/ Els conflictes socials del segle XII estan per estudiar. Alguns indicis, però, sembla que apunten en tres direccions: la dels pagesos tenents, la dels agents senyorials i la dels castellans. Alguns pagesos tenents, consolidada la posició hereditària de la tinença, potser senten la temptació de deixar caure la renda. Són més freqüents els conflictes plantejats per petits senyors, que s'excedeixen d'atribucions i semblen voler adquirir una posició de major autonomia respecte dels seus senyors eminents, la qual cosa porta, de fet, al desenvolupament de senyories dintre de la senyoria. Finalment, l'aristocràcia castral, que veu desenvolupar-se la propietat i la senyoria aliena –eclesiàstica sobretot–, ben a prop, a vegades, dins dels termes dels seus castells, aspira a imposar també les seves càrregues sobre els tenents de l'Església. Per forçar la mà de la pagesia hom la aterroritza, l'imposa càrregues arbitràries (toltes, forcies, questes) i roba. Però la sostracció salvatge, com tota forma

de sobresostracció, que vulnera pactes i contractes, és insoportable pels pagesos i mal tolerada pels senyors que temen predre-hi homes i rendes.

10/ Contractes agraris, capbreus, judicis, arbitratges, *definitiones*, pactes feudals i juraments de fidelitat són necessaris per fer que el sistema funcioni, i es reacomodi, dintre d'uns límits, i mínims. És el que correntment hom anomena compromís social.

ADQUISICIONS* DEL DOMINI DE SANT CUGAT ELS SEGLES X-XII

PER COMARQUES

Vallès Occidental	325
Vallès Oriental	162
Baix Llobregat	133
Alt Penedès	88
Barcelonès	69
Anoia	65
Baix Penedès	17
Maresme	10
Urgell	9
Alt Camp	8
Garraf	7
Gironès	3
Tarragonès	3
Selva	2
Bages	1
Conca de Barberà	1

PER MUNICIPIS

VALLÈS OCCIDENTAL

Sant Cugat	105
Ripollet	74
Montcada-Reixac	42
Cerdanyola	35
Palau de Plegamans	17
Castellar	13
Santa Perpètua de Mogoda	10
Rubí	7
Barberà	5
Sabadell	5
Terrassa	5
Sentmenat	3
Sant Quirze de Terrassa	2
Castellbisbal	1
Polinyà	1

* Les xifres que aquí es relacionen s'han d'estimar només com a aproximades i orientadores. Procedeixen de comptar propietats enteses com a unitats simples (un molí, una casa, un camp, una vinya, un mas) i complexes (un alou o un honor format de cases, terres, etc.), expressades com a tals en escriptures de donació, venda i permuta.

VALLÈS ORIENTAL		
	Granollers	32
	Mollet	22
	Parets	15
	Les Franqueses	14
	Montornès	14
	Caldes de Montbui	11
	Vilanova de la Roca	11
	Palautordera	9
	Lliçà	8
	Sant Celoni	5
	Llinars	4
	Canovelles	3
	Sant Fost de Campsentelles	3
	Vallgorguina	3
	Vilamajor	2
	Cardedeu	2
	Gualba	2
	Granera	1
	Montmeló	1
BAIX LLOBREGAT		
	Cervelló	35
	Gavà	34
	Sant Boi	24
	Vallirana	9
	Sant Vicenç dels Horts	7
	Sant Joan Despí	5
	Sant Climent	4
	Castelldefels	4
	Sant Feliu	3
	Sant Andreu de la Barca	2
	Begues	1
	Cornellà	1
	Martorell	1
	Pallejà	1
	Viladecans	1
	Papiol	1
ALT PENEDÈS		
	Olèrdola	39
	Santa Margarida i els Monjos	9
	Sant Sadurní d'Anoia	9
	Subirats	8
	Terrassola i Lavit	8
	Avinyonet	6
	Font-rubí	3
	Gelida	1
	La Granada	1
	Mediona	1
	Sant Cugat Sesgarrigues	1
	Torrelles de Foix	1
	Vilobí	1
BARCELONÈS		
	Barcelona	46

	Badalona	15
	Santa Coloma de Gramanet	4
	Sant Just Desvern	3
	Esplugues	1
ANOIA		
	Masquefa	32
	Piera	6
	La Pobla de Claramunt	6
	Pierola	5
	Capellades	5
	Igualada	4
	Argençola	3
	El Bruc	1
	Cabrera	1
	Castellolí	1
	Els Prats del Rei	1
BAIX PENEDÈS		
	Santa Oliva	9
	Albinyana	2
	L'Arboç	2
	Banyeres	2
	El Vendrell	2
MARESME		
	Tiana	4
	Mataró	2
	Arenys	1
	Montgat	1
	Orrius	1
	Vilassar	1
URGELL		
	Tàrrega	9
ALT CAMP		
	Querol	4
	Montagut	2
	Pinyana	2
GARRAF		
	Castellet	6
	Olivella	1
GIRONÈS		
	Aiguaviva	1
	Girona	1
	Vilablareix	1
TARRAGONÈS		
	Tarragona	2
	Bonastre	1
SELVA		
	Arbúcies	1
	Osor	1

BAGES		
	Castellnou	1
CONCA DE BARBERÀ		
	Santa Perpètua de Gaià	1